

Małgorzata Sekuła-Lelono

Uczelnia Łazarskiego

ORCID: 0000-0001-5015-9018

astcms@sn.pl

Zakres orzekania w sprawach o zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę –
uwagi na tle uchwały Sądu Najwyższego z dnia 11 kwietnia 2019 r.

(III CZP 105/18, BSN 2019, nr 4, s. 8)

STRESZCZENIE

Celem niniejszego opracowania jest analiza zagadnień prawnych związanych z zakresem orzekania w sprawach o zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę, zwłaszcza w sytuacji, w której strona podniosła zarzut przyczynienia się poszkodowanego do powstania szkody, a żądanie zgłoszone w pozwie obejmowało kwotę niższą od potencjalnie „odpowiedniego zadośćuczynienia”. Obowiązujące zasady *ne eat iudex ultra petita partium* oznacza, że sąd może orzec wyłącznie o tym, co zostało objęte żądaniem przedstawionym przez podmiot występujący z wnioskiem o udzielenie ochrony prawnej. Niniejsza analiza prowadzi do wniosku, że zakres żądanej ochrony prawnej wyznacza granice przedmiotu rozstrzygnięcia. Jednocześnie za prawidłowe należy uznać założenie, że powinna istnieć całkowita zgodność między przedmiotem procesu a przedmiotem orzekania, tj. tym, co obejmuje przedmiot rozstrzygnięcia. W rezultacie należy stwierdzić, że istnieje ścisły związek i współzależność pomiędzy związaniem sądu granicami żądania a problematyką przedmiotu sporu. Określając żądanie, powód wyznacza więc granice przedmiotu sporu, a związanie sądu przedstawionym żądaniem jest równoznaczne ze związaniem przedmiotem sporu.

Słowa kluczowe: zadośćuczynienie pieniężne; przyczynienie się poszkodowanego; podstawa faktyczna; żądanie

WPROWADZENIE

Teza: Sąd, dzieląc zarzut przyczynienia się poszkodowanego do powstania szkody, odnosi się do żądania pozwu i odpowiednio zmniejsza zasądzone zadośćuczynienie, obowiązany jest jednak uwzględnić ograniczenie roszczenia z tej przyczyny, wskazane w podstawie faktycznej powództwa.

Celem niniejszego opracowania jest analiza zagadnień prawnych związanych z zakresem orzekania w sprawach o zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę, zwłaszcza w sytuacji, w której strona podniosła zarzut przyczynienia się poszkodowanego do powstania szkody, a żądanie zgłoszone w pozwie obejmowało kwotę niższą od potencjalnie „odpowiedniego zadośćuczynienia”.

Przyczynkiem do podjęcia rozważań jest podjęta przez Sąd Najwyższy uchwała z dnia 11 kwietnia 2019 r., w której Sąd Najwyższy, odpowiadając na wątpliwości Sądu Apelacyjnego w Warszawie¹, przyjął, że „Sąd, dzieląc zarzut przyczynienia się poszkodowanego do powstania szkody, odnosi się do żądania pozwu i odpowiednio zmniejsza zasądzone za-

¹ Uchwała została podjęta w ramach rozstrzygnięcia zagadnienia prawnego przedstawionego przez Sąd Apelacyjny w Warszawie w postanowieniu z dnia 25 października 2018 r. (V ACa 1364/17), którego treścią było ustalenie, „[c]zy w sytuacji, w której sąd obniża kwotę dochodzonego przez powoda zadośćuczynienia, uznając, że poszkodowany przyczynił się do wyrządzonej mu szkody, obniżenie to następuje w stosunku do kwoty żądanej przez powoda, czy też w stosunku do sumy, którą sąd uznaje za odpowiednią w rozumieniu art. 446 § 4 k.c., chociaż suma ta jest wyższa niż żądana w pozwie?”.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

dośćuczynienie, obowiązany jest jednak uwzględnić ograniczenie roszczenia z tej przyczyny, wskazane w podstawie faktycznej powództwa”.

Istota zagadnienia sprowadzała się więc do rozstrzygnięcia dylematu, jaki powstaje na styku przepisów prawa materialnego (art. 446 § 4 k.c.) i przepisów prawa procesowego, wskazujących na konieczność dokładnego określenia żądania i przytoczenia okoliczności faktycznych na jego uzasadnienie w pozwie (art. 187 § 1 pkt 1 i 2 k.p.c.) oraz zakazujących wyrokowania co do przedmiotu, który nie był objęty żądaniem, i zasądzenia ponad żądanie (art. 321 § 1 k.p.c.). Sąd Apelacyjny, przedstawiając pytanie prawne, wskazał, że w orzecznictwie występuje rozbieżność, czy sąd, ustalając tytułem zadośćuczynienia odpowiednią sumę pieniężną, przy stosowaniu art. 362 k.c. jest ograniczony wysokością żądania, którego strona dochodzi w postępowaniu sądowym, czy też samodzielnie określa kwotę zadośćuczynienia, stanowiącego w jego ocenie sumę odpowiednią i właśnie tę kwotę obniża na podstawie art. 362 k.c., a kwota wskazana w pozwie stanowi jedynie górną granicę żądania, jakie może zostać w wyroku uwzględnione.

W rozpoznawanej sprawie Sąd Okręgowy zaprezentował stanowisko, którego istota wyraża się w tym, że dokonując (w wyniku zastosowania art. 362 k.c.) obniżenia wysokości należnego powodowi zadośćuczynienia, nie jest związany kwotą świadczenia wskazaną przez niego w pozwie i może określić odpowiednie sumy pieniężne – w rozumieniu art. 446 § 4 k.c. – na kwoty wyższe. Uzasadnienie zaskarżonego wyroku nie zawiera w tym przedmiocie żadnej argumentacji.

W judykaturze z jednej strony przyjmuje się, że dokonywanie rozliczenia opartego na założeniu, iż należne zadośćuczynienie jest wyższe niż dochodzone pozwem, nie oznacza wyjścia ponad żądanie. Z drugiej strony sądy przyjmują, że przedmiot rozpoznania i rozstrzygnięcia wyznacza wyłącznie zgłoszone żądanie i przytoczone dla jego uzasadnienia okoliczności faktyczne, a tym samym orzekanie o obniżeniu zadośćuczynienia w uwzględnieniu zarzutu przyczynienia się do powstania lub zwiększenia szkody może nastąpić jedynie w odniesieniu do kwoty objętej żądaniem, chyba że z podstawy faktycznej powództwa wynika, iż już uwzględniono tę okoliczność.

Na gruncie powołanych wyżej przepisów powstają rozmaite problemy interpretacyjne, wielokrotnie, zwłaszcza w praktyce sądowej, związane z szacowaniem szkody niemajątkowej w postaci ujemnych przeżyć psychicznych czy doznanych krzywd moralnych, trudnych do ustalenia i wyceny, w tym dotyczące analizy okoliczności faktycznych sprawy, stopnia winy sprawcy oraz poszkodowanego.

ZAKRES REGULACJI ART. 362 K.C.

Przepis art. 362 k.c., usytuowany w przepisach ogólnych trzeciej księgi Kodeksu cywilnego odnoszącej się do zobowiązań, dotyczy ogólnie ujętego „obowiązku naprawienia szkody”, bez różnicowania podstawy prawnej, z której obowiązek ten wynika, jak również bez różnicowania podmiotu, na rzecz którego obowiązek ten ma być spełniony. W orzecznictwie Sądu Najwyższego jednolicie przyjmuje się, że przyczynienie się do szkody osoby bezpośrednio poszkodowanej, która zmarła, uzasadnia obniżenie świadczeń przewidzianych

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

w art. 446 § 3 i 4 k.c., należnych osobom jej bliskim². Art. 362 k.c. dotyczy każdego normalnego związku przyczynowego, zarówno bezpośredniego, jak i pośredniego, będącego współprzyczyną szkody ze strony osób bezpośrednio i pośrednio poszkodowanych³.

W orzecznictwie Sądu Najwyższego nie budzi wątpliwości, że zachowanie się małoletniego poszkodowanego, któremu z powodu wieku winy przypisać nie można (art. 426 k.c.), może stosownie do art. 362 k.c. uzasadniać zmniejszenie odszkodowania należnego od osoby odpowiedzialnej za szkodę na zasadzie ryzyka⁴.

Zgodnie z dominującą w orzecznictwie tzw. kauzalną koncepcją przyczynienia można o nim mówić w każdym przypadku, w którym normalnym następstwem działania lub zaniechania poszkodowanego było powstanie szkody⁵.

Wskazuje się, że „[s]zczególny charakter świadczenia, jakim jest zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę, nie pozwala stosować do niego w sposób mechaniczny przepisu art. 362 k.c. o odpowiednim zmniejszeniu wysokości odszkodowania ze względu na przyczynienie się poszkodowanego”⁶.

W świetle art. 362 k.c. przyczynienie się poszkodowanego jest jedynie warunkiem jego miarkowania, po rozważeniu wszystkich okoliczności sprawy, a zwłaszcza stopnia winy obu stron⁷.

Zagadnieniem, które budzi wątpliwości, jest odpowiedź na pytanie, czy stwierdzenie przyczynienia poszkodowanego do powstania lub zwiększenia szkody obliguje sąd do zmniejszenia należnego odszkodowania czy też nie.

Według jednego stanowiska ustalenie przyczynienia jest jedynie warunkiem koniecznym rozważenia możliwości zmniejszenia odszkodowania, ale nie wystarcza do tego zmniejszenia, ponieważ o tym, czy i w jakim stopniu obniżyć odszkodowanie, sąd decyduje w procesie sędziowskiego wymiaru odszkodowania w ramach określonych przez art. 362 k.c. w wyniku decyzji konkretnej i zindywidualizowanej, uwzględniającej okoliczności konkretnego przypadku. Decyzja o obniżeniu odszkodowania jest uprawnieniem sądu,

² Por. m.in. wyroki SN z dnia: 7 grudnia 1985 r., IV CR 398/85, niepubl.; 6 marca 1997 r., II UKN 20/97, OSNP 1997, nr 23, poz. 478; 19 listopada 2008 r., III CSK 154/08; 12 lipca 2012 r., I CSK 660/11, niepubl. Zob. także: P. Józwiak, *Zmniejszenie odszkodowania w razie przyczynienia się zmarłego wskutek czynu niedozwolonego*, „Państwo i Prawo” 2011, z. 12, s. 80; P. Granecki, *W sprawie wykładni art. 362 kodeksu cywilnego*, „Państwo i Prawo” 2003, z. 1, s. 68; A. Szpunar, *Przyczynienie się do powstania szkody w wypadku komunikacyjnym*, „Rejent” 2001, nr 6, s. 13.

³ Wyrok SN z dnia 12 września 2013 r., IV CSK 87/13.

⁴ Por. uchwały składu siedmiu sędziów SN z dnia: 11 stycznia 1960 r., I CO 44/59, OSNCK 1960, nr 4, poz. 92; 20 września 1975 r., III CZP 8/75, OSNCP 1976, nr 7–8, poz. 151 – zasada prawna. Por. wyroki SN z dnia: 20 stycznia 1970 r., II CR 624/69, OSNC 1970, nr 9, poz. 163; 1 marca 1985 r., I CR 27/85, OSPiKA 1989, nr 5, poz. 115; 18 marca 1997 r., I CKU 25/97, niepubl.; 3 sierpnia 2006 r., IV CSK 118/06, niepubl.; 29 października 2008 r., IV CSK 228/08, OSNC-ZD 2009, nr 3, poz. 66; 5 listopada 2008 r., I CSK 139/08, niepubl.; 19 marca 2014 r., I CSK 295/13, OSNC 2015, nr 3, poz. 34; 5 czerwca 2014 r., IV CSK 588/13, niepubl.; 29 września 2016 r., V CSK 717/15, niepubl.; 22 listopada 2017 r., IV CSK 8/17, niepubl.

⁵ Por. wyroki SN z dnia: 29 października 2008 r., IV CSK 228/08, OSNC-ZD 2009, nr 3, poz. 66; 5 listopada 2008 r., I CSK 139/08, niepubl.; 19 listopada 2009 r., IV CSK 241/09, niepubl.; 19 marca 2014 r., I CSK 295/13, OSNC 2015, nr 3, poz. 34; 11 września 2014 r., III CSK 248/13, niepubl.; 26 lutego 2015 r., III CSK 187/14, OSNC-ZD 2016, nr 3, poz. 41; 2 marca 2016 r., V CSK 399/15, niepubl.; 29 września 2016 r., V CSK 717/15, niepubl.; 7 marca 2017 r., II CSK 438/16, niepubl.; 14 lipca 2017 r., II CSK 820/16, niepubl.

⁶ Wyrok SN z dnia 28 lipca 1970 r., I CR 304/70, LEX nr 6766.

⁷ Por. m.in. wyroki SN z dnia: 3 sierpnia 2006 r., IV CSK 118/06, niepubl.; 29 października 2008 r., IV CSK 243/08, niepubl.; 19 listopada 2009 r., IV CSK 241/09, niepubl.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

a rozważenie okoliczności *in casu* w wyniku oceny konkretnej i zindywidualizowanej jest jego powinnością⁸.

Pogląd przeciwny zakłada, że w razie ustalenia, iż poszkodowany przyczynił się do powstania lub zwiększenia szkody, sąd – zgodnie z art. 362 k.c. – biorąc pod uwagę okoliczności, w tym stopień winy obu stron, powinien odpowiednio zmniejszyć odszkodowanie⁹.

Sąd Najwyższy w uzasadnieniu uchwały, odwołując się do konstrukcji przyczynienia, wskazał, że „[n]a zakres należnego odszkodowania (zadośćuczynienia) wpływa zarówno działanie, jak i zaniechanie poszkodowanego, przy czym każdorazowo należy brać pod uwagę jego winę i stopień przyczynienia się, oraz ciężar oraz sposób naruszenia obowiązujących reguł postępowania. Między zachowaniem poszkodowanego a doznany przez niego uszczerbkiem zawsze musi istnieć adekwatny związek przyczynowy”. Podkreślił przy tym, powołując się na dotychczasowe stanowisko judykatury, że „przyczynienie się poszkodowanego do powstania szkody jest wprawdzie wymogiem zastosowania art. 362 k.c., ale nie przesądza automatycznie o obniżeniu odszkodowania ani o stopniu tego obniżenia”¹⁰. Wyraźnie zaznaczył, że „w sprawie, w której taki zarzut postawiono, sąd stwierdzając przyczynienie, musi dokonać zindywidualizowanej oceny wszystkich okoliczności pod kątem potrzeby i skali obniżenia należnego odszkodowania”. Trafnie przy tym wskazał, że „nie ma znaku równości pomiędzy stopniem przyczynienia się a zakresem obniżenia odszkodowania, chociaż nie jest wykluczone, że w konkretnych okolicznościach sprawy zmniejszenie odszkodowania nastąpi w takim samym stopniu, w jakim do niego doszło”¹¹.

⁸ Zob. wyroki SN z dnia: 29 października 2008 r., IV CSK 228/08, OSNC-ZD 2009, nr 3, poz. 66; 19 listopada 2009 r., IV CSK 241/09, niepubl. Por. wyroki SN z dnia: 3 sierpnia 2006 r., IV CSK 118/06, niepubl.; 29 października 2008 r., IV CSK 243/08, niepubl.; 17 czerwca 2009 r., IV CSK 84/09, niepubl.; 12 lipca 2012 r., I CSK 660/11, niepubl.; 19 marca 2014 r., I CSK 295/13, OSNC 2015, nr 3, poz. 34; 27 kwietnia 2016 r., II CSK 518/15, OSP 2017, nr 1, poz. 2; 29 września 2016 r., V CSK 717/15, niepubl.; 19 stycznia 2017 r., II CSK 195/16, niepubl.; 7 marca 2017 r., II CSK 438/16, niepubl.; 14 lipca 2017 r., II CSK 820/16, niepubl.; 22 listopada 2017 r., IV CSK 8/17, niepubl.; 14 czerwca 2017 r., IV CSK 104/17, OSNC 2018, nr 3, poz. 35. W orzecznictwie są reprezentowane również odmienne, mniejszościowe poglądy co do przesłanek decydujących o zakwalifikowaniu działania lub zaniechania poszkodowanego jako przyczynienia (por. np. wyroki SN z dnia: 3 sierpnia 2006 r., IV CSK 118/06, niepubl.; 22 listopada 2017 r., IV CSK 8/17, niepubl.) oraz obowiązku zmniejszenia odszkodowania (zadośćuczynienia) w razie jego stwierdzenia (por. np. wyroki SN z dnia: 7 maja 2010 r., III CSK 229/09, niepubl.; 26 lutego 2015 r., III CSK 187/14, OSNC-ZD 2016, nr 3, poz. 41).

⁹ Wyroki SN z dnia: 10 lutego 1971 r., I PR 106/70, niepubl.; 7 maja 2010 r., III CSK 229/09, niepubl.; 26 lutego 2015 r., III CSK 187/14, OSNC-ZD 2016, nr 3, poz. 41. W dawniejszym orzecznictwie za obligatoryjnością obniżenia odszkodowania opowiedział się SN w wyrokach z dnia: 10 lutego 1971 r., I PR 106/70, niepubl.; 7 maja 2010 r., III CSK 229/09, niepubl. Por. wyroki SN z dnia: 26 lutego 2015 r., III CSK 187/14, OSNC-ZD 2016, nr 3, poz. 41; 13 czerwca 2018 r., IV CSK 276/17, niepubl. Por. K. Zagrobelny, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Legalis 2016, Nb 13; Z. Banaszczyk, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 1, Legalis 2015, Nb 10; A. Olejniczak, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. A. Kidyba, t. 2, cz. 1, Legalis 2014, Nb 4 (przy czym dwaj ostatni przywołani autorzy trafnie zauważają, że wina poszkodowanego przesądza o obowiązku zmniejszenia odszkodowania przez sąd). Zob. także: A. Koch, [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1: *Komentarz do art. 1–352*, red. Gutowski, Legalis 2018, Nb 26.

¹⁰ Por. wyroki SN z dnia: 29 września 2016 r., V CSK 717/15, niepubl.; 16 marca 2018 r., IV CSK 114/17, OSNC-ZD 2019, nr 1, poz. 13.

¹¹ Por. wyroki SN z dnia: 29 października 2008 r., IV CSK 243/08, niepubl.; z dnia 26 lutego 2015 r., III CSK 187/14, OSNC-ZD 2016, nr 3, poz. 41; 14 czerwca 2017 r., IV CSK 104/17, OSNC 2018, nr 3, poz. 35; 13 czerwca 2018 r., IV CSK 276/17, niepubl.

POJĘCIE „ODPOWIEDNIEJ SUMY” – ART. 445 § 1 K.C. W ZW. Z ART. 446 § 4 K.C.

Nowela do Kodeksu cywilnego, dokonana ustawą z dnia 30 maja 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw¹², która weszła w życie dnia 3 sierpnia 2008 r., zmieniła dotychczasowy katalog środków ochrony osób bliskich, pośrednio poszkodowanych, o przepis ustanawiający bezpośrednio możliwość przyznania zadośćuczynienia z tytułu śmierci poszkodowanego najbliższym członkom rodziny zmarłego. Przepis ten stanowi spełnienie od dawna formułowanych postulatów wskazujących na potrzebę ochrony osób poszkodowanych w wypadku śmierci osoby bliskiej¹³.

Roszczenie z tytułu zadośćuczynienia pieniężnego nie może być jednak traktowane jako środek, który automatycznie zostanie uznany za zasadny w każdej sytuacji, w której doszło do śmierci osoby bezpośrednio poszkodowanej. Ustawodawca bowiem w przypadku tej nowej regulacji używa formy fakultatywnej, wskazując wyraźnie na to, że sąd „może”. Zasadność przyznania zadośćuczynienia będzie zatem w każdym przypadku zależała od oceny przez sąd orzekający, dokonywanej stosownie do okoliczności. Nie oznacza to jednak, że stanowisko ustawodawcy może prowadzić do arbitralności rozstrzygnięć sądowych i niczym nieograniczonej swobody w zasądzaniu zadośćuczynienia pieniężnego. Sądy powinny przestrzegać czytelnym i w miarę możliwości ujednoczonych kryteriów dla oceny podobnych sytuacji¹⁴. Trafnie Sąd Najwyższy w uzasadnieniu głosowanej uchwały wskazał, że „[p]unktem wyjścia muszą być jednak konstrukcje prawa materialnego mające zastosowanie w sprawie”. W odniesieniu do zadośćuczynienia oraz przyczynienia się poszkodowanego ustawodawca wprowadził szczególne rozwiązania zapewniające sądom pewien luz decyzyjny (tzw. prawo sędziowskie), których normatywnym wyrazem jest odwołanie do pojęcia „odpowiedniości” jako dyrektywy orzeczniczej w zakresie ustalenia wysokości zadośćuczynienia (art. 446 § 4 k.c.) oraz wyznaczenia skutków przyczynienia się poszkodowanego (art. 362 k.c.).

Zasądzenie zadośćuczynienia pozostawione jest swobodnej ocenie sędziowskiej, co nie oznacza jednak dowolności tej oceny. Jedynie w wyjątkowych przypadkach (np. z powodu znikomości doznanej krzywdy) sąd może odmówić zasądzenia jakiegokolwiek zadośćuczynienia¹⁵.

Konieczne jest oczywiście dokonanie obiektywnej oceny zgłaszanych roszczeń oraz zachowanie obiektywizmu przy ustalaniu kryteriów i zasądzaniu adekwatnych kwot zadośćuczynienia. Określenie wysokości zadośćuczynienia za krzywdę (art. 446 § 4 k.c.) powinno być do-

¹² Dz.U. nr 116, poz. 731. Na temat rozwoju instytucji zadośćuczynienia zob. K. Kryła, *Zadośćuczynienie pieniężne dla najbliższych członków rodziny zmarłego – uwagi na tle art. 446 § 4 k.c.*, „Przegląd Sądowy” 2013, nr 2, s. 64.

¹³ Wprowadzenie nowego § 4 do art. 446 k.c. oznaczało powrót do regulacji zawartej w art. 166 Kodeksu zobowiązań z 1933 r., który w razie śmierci poszkodowanego wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia uprawniał sąd do przyznania stosownej sumy pieniężnej tytułem zadośćuczynienia za doznaną przez nich krzywdę moralną. Legislacyjne wprowadzenie („reaktywowanie”) tego uprawnienia w art. 446 § 4 k.c. stanowiło normatywną odpowiedź na postulaty pod adresem ustawodawcy kierowane przez doktrynę oraz orzecznictwo, które wcześniej nie znajdowało podstawy prawnej do zasądzenia stosownego odszkodowania za krzywdę moralną, jeżeli nie łączyła się ona z pogorszeniem materialnej sytuacji życiowej, stanowiącej konieczną przesłankę do przyznania stosownego odszkodowania na podstawie art. 446 § 3 k.c.

¹⁴ M. Safjan, *Komentarz do art. 446*, [w:] *Komentarz do k.c.*, red. K. Pietrzykowski, Legalis 2018, Nb 37. Zob. także w zakresie wykładni zwrotu „sąd może” na tle art. 448 k.c. wyrok TK z dnia 7 lutego 2005 r., SK 49/03, OTK-A 2005, nr 2, poz. 13.

¹⁵ Zob. wyroki SN z dnia: 27 sierpnia 1969 r., I PR 224/69, OSN 1970, nr 6, poz. 111; 23 stycznia 1974 r., II CR 763/73, OSPiKA 1975, nr 7, poz. 171.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

konane z uwzględnieniem wszystkich zachodzących okoliczności¹⁶. Zarówno okoliczności wpływające na wysokość zadośćuczynienia, jak i mierniki ich oceny muszą być rozważane indywidualnie w związku z konkretną osobą poszkodowanego. Zawodzą wszelkie porównania z innymi sprawami i mechaniczne przenoszenie dokonanej w nich oceny krzywdy, nawet przy podobnych obrażeniach i sytuacji osobistej. Sumy zasądzone z tytułu zadośćuczynienia w podobnych sprawach mogą jedynie dawać wskazówki orientacyjne, zapobiegając powstawaniu rażących dysproporcji, nie stanowią natomiast dodatkowego kryterium miarkowania¹⁷.

Tym samym uznaniu sądu pozostawiono rozstrzygnięcie kwestii, czy w konkretnym przypadku naruszenia dóbr osobistych zasądzi zadośćuczynienie oraz w jakiej wysokości. Przyznana sądowi ustawowo swoboda w tym zakresie nie oznacza, że sąd może orzekać na zasadach dowolności¹⁸. Jeżeli zatem zostaną spełnione ustawowo określone przesłanki uzasadniające roszczenie o zadośćuczynienie, to odmowa jego zasądzenia będzie musiała mieć charakter wyjątkowy, kiedy to jakieś szczególne okoliczności towarzyszące wyrządzeniu szkody niemajątkowej będą przemawiały przeciwko takiemu orzeczeniu¹⁹.

PRZEDMIOT ORZEKANIA – ART. 321 K.P.C.

Zgodnie z art. 321 § 1 k.p.c. sąd nie może wyrokować co do przedmiotu, który nie był objęty żądaniem ani zasądzać ponad żądanie²⁰.

Wyrażona w powołanym przepisie zasada rządząca rozstrzygnięciem spraw w procesie cywilnym oznacza, że zakres wyrokowania jest określony żądaniem powoda, wobec czego wyrokowanie nie może obejmować przedmiotu, który nie był objęty żądaniem (*ne eat iudex ultra petita partium*).

Wynikające z tego przepisu: zasada autonomii woli stron, zgodnie z którą każdy ma swobodę kształtowania swojej sytuacji prawnej, oraz zasada dyspozycyjności, stosownie do której strony mogą swobodnie rozporządzać swoimi uprawnieniami i dochodzić ich na drodze sądowej albo zrezygnować z poszukiwania ochrony prawnej, należą do naczelnych reguł procesu cywilnego, mających źródło w samej jego istocie²¹.

¹⁶ W wyroku SN z dnia 27 czerwca 2014 r. w sprawie V CSK 445/13 wyrażono pogląd, że określenie wysokości zadośćuczynienia za krzywdę (art. 446 § 4 k.c.) powinno być dokonane z uwzględnieniem wszystkich zachodzących okoliczności. Zarówno okoliczności wpływające na wysokość zadośćuczynienia, jak i mierniki ich oceny muszą być rozważane indywidualnie w związku z konkretną osobą poszkodowanego.

¹⁷ Wyrok SN z dnia 27 czerwca 2014 r., V CSK 445/13.

¹⁸ Por. wyroki SN z dnia: 17 stycznia 2001 r., II KKN 351/99, Prok. i Pr. (wkł.) 2001, nr 6, s. 11; 17 listopada 2016 r., IV CSK 15/16, Legalis; 8 marca 2017 r., IV CSK 258/16, Legalis. Podobnie m.in. wyrok SA w Łodzi z dnia 5 listopada 2014 r., I ACa 679/14, Legalis; wyrok SA we Wrocławiu z dnia 6 maja 2015 r., I ACa 245/15, Legalis; wyrok SA w Lublinie z dnia 11 czerwca 2015 r., I ACa 57/15, Legalis.

¹⁹ W wyroku SN z dnia 23 lutego 2017 r. (I CSK 121/16, Legalis) podkreślono przy tym, że w odniesieniu do zadośćuczynienia przewidzianego w art. 445 § 1 k.c. błędne jest posługiwanie się sędziowskim instrumentem *ius moderandi*, o którym wspomina się w art. 440 k.c.

²⁰ Por. A. Jakubecki, *Komentarz do kodeksu postępowania cywilnego*, LEX/el. 2013; E. Gapska, J. Studzińska, *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 2015; *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. T. Ereciński, t. 2, Warszawa 2012, s. 38–41. Por. wyroki SN z dnia: 15 października 2010 r., III UK 20/10, LEX nr 694242; 2 grudnia 2011 r., III CSK 136/11, niepubl.; 25 czerwca 2015 r., V CSK 612/14, LEX nr 1771393.

²¹ Por. wyroki SN z dnia: 29 października 1993 r., I CRN 156/93, niepubl.; 29 października 1999 r., I CKN 464/98, niepubl.; 12 lutego 2002 r., I CKN 902/99, niepubl.; 28 kwietnia 2005 r., III CK 571/04, niepubl.; 24 maja 2007 r., V CSK 25/07, OSNC-ZD 2008, nr B, poz. 32; 7 listopada 2007 r., II CSK 344/07, niepubl.; 18 maja 2010 r., III PK 74/09, niepubl.; 3 lutego 2011 r., I CSK 261/10, niepubl.; 2 grudnia 2011 r., III CSK 136/11, niepubl.; 9 grudnia 2014 r., III CNP 36/13, OSNC-ZD 2016, nr 1, poz. 15. Zob. H. Mądrzak, [w:] *PO-*

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Zakaz orzekania ponad żądanie, będący przejawem zasad dyspozycyjności i kontradyktoryjności, oznacza, że o treści wyroku – zarówno w sensie pozytywnym, jak i negatywnym – decyduje żądanie strony. Sąd nie może zasądzać czego innego od tego, czego żądał powód (*aliud*), więcej niż żądał powód (*super*) ani na innej podstawie faktycznej niż wskazana przez powoda²². Trafnie zauważano, że zgodność przedmiotu postępowania i orzekania zostaje naruszona również w sytuacji odwrotnej, a więc wtedy, gdy sąd nie orzeka o całości żądania, czyli rozstrzygnięciem nie obejmuje całego przedmiotu sporu. Oczywiście dopuszczalne jest uwzględnienie częściowe żądania (*minus*), przy jednoczesnym oddaleniu wniosku w pozostałej części²³.

W art. 321 § 1 k.p.c. jest bowiem mowa o żądaniu w rozumieniu art. 187 § 1 k.p.c., a w myśl tego przepisu obligatoryjną treść każdego pozwu stanowi dokładnie określone żądanie oraz przytoczenie okoliczności faktycznych uzasadniających żądanie²⁴. Również Sąd Najwyższy w analizowanej uchwale podkreślił, że „granice sporu wyznacza więc nie tylko treść żądania pozwu (*petitum*), ale i podstawa faktyczna powództwa (*causa petendi*), rozumiana jako okoliczności faktyczne powoływane przez powoda dla uzasadnienia wydania wyroku określonej treści. O zakresie rozstrzygnięcia sądu zarówno w sensie pozytywnym, jak i negatywnym decyduje »żądanie« w rozumieniu art. 321 § 1 k.p.c., które należy odnosić zarówno do treści wniosku o zasądzenie, jak i do faktów powoływanych na jego uzasadnienie»²⁵.

Związanie granicami żądania nie oznacza jednak, że sąd jest w sposób bezwzględny związany samym sformułowaniem żądania. Jeżeli sformułowanie konkluzji pozwu jest niejasne czy niewłaściwe, sąd może je zmodyfikować, z tym że musi uczynić to zgodnie z wolą powoda. Doktryna i judykatura zgodnie przyjmują, że żądanie powoda może podlegać, w razie potrzeby, wykładni, która powinna prowadzić do tego, aby orzeczenie miało za przedmiot to, czego w rzeczywistości powód się domaga²⁶. W wyroku z dnia 28 czerwca 2007 r.²⁷ Sąd Najwyższy trafnie wskazał, że związanie granicami żądania nie oznacza, iż sąd orzekający związany jest w sposób bezwzględny samym sformułowaniem zgłoszonego żądania. Jeżeli treść żądania sformułowana jest niewłaściwie, niewyraźnie lub nieprecyzyjnie, sąd może, a nawet ma obowiązek, odpowiednio je zmodyfikować, jednakże zgodnie z wolą po-

stepowanie cywilne, red. H. Mądrzak, Warszawa 2003, s. 57; K. Weitz, *Związanie sądu granicami żądania w procesie cywilnym*, [w:] *Aurea praxis, aurea theoria. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Erecińskiego*, red. J. Gudowski, T. Ereciński, t. 1, Warszawa 2011, s. 679–681.

²² Wyrok SN z dnia 24 stycznia 1936 r., C II 1770/35, PPIA 1936, nr 2, poz. 148; wyrok SN z dnia 12 lutego 2002 r., I CKN 902/99, niepubl.; wyrok SN z dnia 18 marca 2005 r., II CK 556/04, OSNC 2006, nr 2, poz. 38 (z glosą E. Łętowskiej, „Państwo i Prawo” 2005, z. 10, s. 123 i n.). Warto zaznaczyć, że pogląd ten przyjmowano nawet na gruncie art. 321 § 2 k.p.c. (dawniej art. 329 § 2 k.p.c.) (orzeczenie SN z dnia 14 lipca 1951 r., C 544/51, niepubl.).

²³ Tak K. Weitz, *op. cit.*, s. 690; K. Markiewicz, *Komentarz do art. 321*, [w:] *Komentarz do kodeksu postępowania cywilnego*, red. K. Piasecki, Legalis 2016, Nb 10–14.

²⁴ Zob. wyroki SN z dnia: 24 stycznia 1936 r., C II 1770/35, PPIA 1936, nr 2, poz. 148; 29 października 1993 r., I CRN 156/93, niepubl.; 27 marca 2000 r., III CKN 633/98, niepubl.; 11 czerwca 2003 r., V CKN 337/01, niepubl.; 9 listopada 2004 r., IV CK 194/04, niepubl.; 18 marca 2005 r., II CK 556/04, OSNC 2006, nr 2, poz. 38; 2 grudnia 2005 r., II CK 277/05, niepubl.; 19 stycznia 2006 r., IV CK 376/05, niepubl.

²⁵ Por. wyroki SN z dnia: 24 maja 1995 r., I CRN 61/95, niepubl.; 28 kwietnia 1998 r., II CKN 712/97, OSNC 1998, nr 11, poz. 187; 23 lutego 1999 r., I CKN 252/98, OSNC 1999, nr 9, poz. 152; 18 marca 2005 r., II CK 556/04, OSNC 2006, nr 2, poz. 38; 19 stycznia 2006 r., IV CK 376/05, niepubl.; 24 maja 2007 r., V CSK 25/07, OSNC-ZD 2008, nr B, poz. 32; 29 października 2008 r., IV CSK 243/08, niepubl.; 23 lipca 2015 r., I CSK 549/14, niepubl.

²⁶ Por. wyroki SN z dnia: 24 maja 1995 r., I CRN 61/95, niepubl.; 19 stycznia 2006 r., IV CK 376/05, niepubl.

²⁷ IV CSK 115/07, niepubl.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

woda i w ramach podstawy faktycznej powództwa po to, by nadać objawionej w treści pozwu woli powoda poprawną juretycznie formę²⁸.

Odmienne ujęcie tej kwestii byłoby przejawem niczym nieuzasadnionego formalizmu i prowadziłyby do wypaczenia zasady wyrażonej w art. 321 § 1 k.p.c.²⁹

Art. 321 § 1 k.p.c. daje więc wyraz tradycyjnej zasadzie wyrokowania, statuującej zakaz orzekania ponad żądanie, czyli przejawiającej się w tym, że sąd jest związany granicami żądania powództwa i nie może dysponować przedmiotem procesu przez określenie jego granic niezależnie od zakresu żądania ochrony przez powoda. Sąd nie może zasądzić ponad żądanie, a więc uwzględnić roszczenia w większej wysokości niż żądał powód, również wtedy, gdy z okoliczności sprawy wynika, że powodowi przysługuje świadczenie w większym rozmiarze. Nie można wyrokować co do przedmiotu, który nie był objęty żądaniem, czyli zasądzić coś innego niż strona żądała. Żądanie powództwa określa bowiem nie tylko jego przedmiot, lecz również jego podstawa faktyczna³⁰. Wyrok uwzględniający powództwo na podstawie faktycznej, na której powód ani w pozwie, ani w postępowaniu przed sądem pierwszej instancji nie opierał powództwa, zasądza ponad żądanie³¹.

W konsekwencji w sytuacji, w której z przytoczonych przez powoda okoliczności faktycznych wynika, że – poza roszczeniem objętym żądaniem – przysługuje mu jeszcze inne roszczenie, sąd nie może wyrokować co do tego roszczenia³².

W doktrynie wskazano, że naruszenie zakazu z art. 321 k.p.c. odnosi się do dwóch płaszczyzn: ilościowej i jakościowej. Pierwszy zakaz oznacza, że sąd nie może orzec o czymś więcej, niż żądała strona (*plus, maius* lub *super*). Wyłączone jest więc rozstrzygnięcie ilościowo wykraczające poza dane żądanie³³. Z kolei drugi zakaz wyraża się w tym, że sąd nie może orzec o czymś innym, niż żądała strona (*aliud*). W obu aspektach chodzi o zakaz, który działa „dwukierunkowo”, a więc zarówno w razie gdy sąd uwzględnia powództwo, jak i w razie gdy je oddala. Sąd nie może więc ani przyznać, ani odmówić stronie więcej lub czegoś innego niż ona żądała. Ponadto wskazuje się, że związanie sądu granicami żądania powoduje, iż sąd nie może orzekać o niczym, co nie było żądane³⁴.

²⁸ Wyroki SN z dnia: 12 września 2014 r., I CSK 635/13, LEX nr 1521214; 26 maja 1999 r., III CKN 243/98, niepubl.

²⁹ Wyrok SN z dnia 19 stycznia 2006 r., IV CK 376/05, niepubl.

³⁰ Wyroki SN z dnia: 25 czerwca 2015 r., V CSK 612/14, LEX nr 1771393; 23 lipca 2015 r., I CSK 549/14, niepubl.

³¹ Por. wyrok SN z dnia 24 stycznia 1936 r., C II 1770/35, PPIA 1936, nr 2, poz. 148.

³² Zob. wyroki SN z dnia: 29 października 1993 r., I CRN 156/93, niepubl.; 29 października 1999 r., I CKN 464/98, niepubl.; 12 lutego 2002 r., I CKN 902/99, niepubl.; 28 kwietnia 2005 r., III CK 571/04, niepubl.; 24 maja 2007 r., V CSK 25/07, OSNC-ZD 2008, nr B, poz. 32; 7 listopada 2007 r., II CSK 344/07, niepubl.; 18 maja 2010 r., III PK 74/09, niepubl.; 3 lutego 2011 r., I CSK 261/10, niepubl.; 2 grudnia 2011 r., III CSK 136/11, niepubl.

³³ W. Siedlecki, *Zasady orzekania oraz zasady zaskarżania orzeczeń w postępowaniu cywilnym w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, Warszawa 1982, s. 45; K. Piasecki, *Orzekanie ponad żądanie w procesie cywilnym*, Warszawa 1975, s. 166. Warto zaznaczyć, że prawu polskiemu nie jest znana instytucja nieokreślonego żądania, wobec czego zawsze podana przez powoda kwota lub ilość rzeczy tego samego rodzaju wyznacza górną granicę żądania, której sąd nie może przekroczyć. Dotyczy to również spraw, w których sąd może w wyroku zasądzić odpowiednią sumę według swej oceny (art. 322 k.p.c.). Por. Ś. Kruszelnicki, *Kodeks postępowania cywilnego z komentarzem*, cz. 1, Poznań 1938, s. 435, art. 342, uw. 9; K. Weitz, *op. cit.*, s. 700.

³⁴ K. Weitz, *op. cit.*, s. 698; Ś. Kruszelnicki, *op. cit.*, s. 434; L. Peiper, *Komentarz do kodeksu postępowania cywilnego i przepisów wprowadzających kodeks postępowania cywilnego wraz z ustawami i rozporządzeniami dodatkowymi, tudzież umowami międzynarodowymi*, t. 1, Kraków 1934, s. 718–719; K. Piasecki, *Postępowanie sporne rozpoznawcze*, Warszawa 2004, s. 387; J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapiere, T. Misiuk-Jodłowska, K. Weitz, *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2002, s. 453; K. Piasecki, *Orzekanie ponad żądanie...*, rozdział V;

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Przepis art. 321 k.p.c. pozostaje w ścisłym związku z art. 187 k.p.c., określającym podstawowe elementy powództwa, którymi sąd jest związany, jeżeli nie dojdzie do jego modyfikacji przez powoda³⁵.

Sąd Najwyższy w powołanej na wstępie uchwale trafnie zwrócił uwagę, że „[z]wiązanie sądu żądaniem pozwu umożliwia utrzymanie sporu w ramach dochodzonej przez powoda ochrony prawnej oraz pełni dla strony przeciwnej istotną funkcję gwarancyjną i zabezpieczającą, zapewniając mu prawo do wysłuchania i podjęcia adekwatnej obrony”.

Na marginesie rozważań w kontekście związania sądu granicami żądania należy jeszcze zwrócić uwagę na problematyczną kwestię, gdy między treścią żądania i jego uzasadnieniem zachodzi sprzeczność. W literaturze przedmiotu wskazano w tym zakresie, że w rachubę wchodzi tutaj albo ściśle stosowanie zasady *ne eat iudex ultra petita partium* i oddalenie powództwa, albo naruszenie tej zasady i zignorowanie przez sąd treści żądania przez orzeczenie o roszczeniu, z którym wprawdzie powód nie wystąpił, ale które wynika z przytoczonego przezeń stanu faktycznego. Pomiędzy tymi ujęciami lokuje się rozwiązanie, w którym konieczne jest, aby najpierw sąd spróbował uzyskać od powoda odpowiednie sprecyzowanie lub nawet zmianę żądania (powództwa), a dopiero gdy ten obstaje przy swoim żądaniu, wydał wyrok oddalający powództwo³⁶.

ZWIĄZANIE SĄDU TREŚCIĄ POZWU W KONTEKŚCIE ZAKAZU ORZEKANIA PONAD ŻĄDANIE – WYBRANE JUDYKATY

Kwestia związania sądu treścią pozwu w kontekście zakazu orzekania ponad żądanie nie jest zagadnieniem nowym, jednakże z perspektywy analizowanego zagadnienia prawnego należy zwrócić uwagę na najważniejsze judykaty.

Pierwszą grupę stanowią orzeczenia, w których Sąd Najwyższy zajął stanowisko, zgodnie z którym zakaz orzekania ponad żądanie oznacza, że sądowi nie wolno rozstrzygać o roszczeniu niezgłoszonym przez powoda, w szczególności zasądzać kwoty wyższej niż objęta powództwem, choćby jej słuszność była w okolicznościach faktycznych sprawy niewątpliwa.

Już w wyroku z dnia 24 stycznia 1936 r. (C II 1770/35) Sąd Najwyższy stanął na stanowisku, że uwzględnienie powództwa na podstawie faktycznej, na której powód ani w pozwie, ani w postępowaniu przed sądem pierwszej instancji nie opierał swojego żądania, jest zasądzeniem ponad żądanie. Również w wyroku z dnia 29 października 1999 r. (I CKN 464/98) Sąd Najwyższy wskazał, że zakres wyrokowania określony jest poprzez zakres żądania. Nawet gdy z przytaczanych przez powoda okoliczności faktycznych wynika, że przysługuje mu jeszcze inne – poza żądanym – roszczenie, sąd nie może co do tego roszczenia wyrokować, gdy nie zostało ono przez stronę zgłoszone.

W tę linię orzeczniczą wpisuje się także wyrok z dnia 12 lutego 2002 r. (I CKN 902/99), w którym Sąd Najwyższy uznał, że sąd nie może zasądzić czego innego lub więcej, jak żądał powód, albo na innej jak wskazana przez niego podstawa faktyczna powództwa. Sąd

idem, [w:] *System prawa procesowego cywilnego*, t. 2: *Postępowanie rozpoznawcze przed sądami pierwszej instancji*, red. W. Berutowicz, Z. Resich, Wrocław 1987, s. 280–293.

³⁵ Por. wyroki SN z dnia: 8 września 2016 r., II CSK 170/15, LEX nr 2182659; 2 grudnia 2011 r., III CSK 136/11, niepubl.

³⁶ K. Weitz, *op. cit.*, s. 710.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

nie jest jednak związany podstawą prawną powództwa i może badać jej prawidłowość bez względu na to, czy na skutek wyboru przez powoda żądania i zakresienia jego podstawy faktycznej wyłączona jest możliwość orzekania co do innego wchodzącego w rachubę roszczenia materialnoprawnego³⁷. To od woli strony zależy bowiem, w jakiej postaci żąda zasądzenia świadczenia na swoją rzecz, dlatego sąd nie może samodzielnie zmienić rodzaju żadanego świadczenia³⁸.

W kolejnych podejmowanych judykatach podkreślono, że granice wyrokowania zgodnie z art. 321 § 1 k.p.c. wyznacza wartość dochodzonych roszczeń, a także sam przedmiot żądania, wyznaczony jego podstawą faktyczną. W wypadku roszczenia pieniężnego zasądzenie sumy mieszczącej się w granicach kwotowych powództwa, lecz z innej podstawy faktycznej niż wskazywana przez powoda w pozwie i w toku postępowania, stanowi orzeczenie ponad żądanie³⁹.

Jeżeli więc w art. 321 § 1 k.p.c. określono granice wyrokowania, to nie można wyrokować co do przedmiotu nieobjętego żądaniem strony i ponad rozmiar zgłoszonego żądania⁴⁰. Wyrażony w tym przepisie zakaz orzekania ponad żądanie jest przejawem zasady dyspozycyjności i zasady kontradyktoryjności. Oznacza to, że o treści wyroku zarówno w sensie pozytywnym, jak i negatywnym decyduje żądanie strony. Sąd nie może zasądzić świadczenia innego niż to, którego zażądał powód, nie może też zasądzić więcej niż żądał powód ani na innej podstawie faktycznej niż wskazana przez powoda. Stanowisko to jest akceptowane w wielu judykatach, w których Sąd Najwyższy wyraźnie podkreśla, że w procesie odszkodowawczym sąd nie jest związany wskazanym przez poszkodowanego sposobem wyliczenia szkody, a jedynie wysokością żadanego odszkodowania i okolicznościami faktycznymi przytoczonymi dla uzasadnienia żądania⁴¹. W ten nurt orzecznicy wpisuje się także postanowienie z dnia 10 listopada 2017 r.⁴², w którym Sąd Najwyższy uznał, że przejawem zasady dyspozycyjności jest m.in. przyznanie stronie prawa swobodnego dysponowania uprawnieniami o charakterze procesowym, w tym określania zakresu poszukiwanej ochrony prawnej. Określenie to ma przy tym charakter wiążący, co sprawia, że sąd nie może orzekać o tym, czego strona nie żądała ani wychodzić poza żądanie, a więc rozstrzygać o tym, czego strona pod

³⁷ W wyroku z dnia 25 października 1937 r. (C II 1174/37, Zb. Urz. 1938, poz. 334) Sąd Najwyższy wyjaśnił, że uwzględnienie powództwa z innych podstaw prawnych niż wymienione w pozwie, jednak w oparciu o stan faktyczny przedstawiony przez strony, nie narusza art. 342 k.p.c. (obecnie art. 321 § 1 k.p.c.). Pogląd ten powtórzył następnie w wyrokach z dnia: 9 listopada 2004 r., IV CK 194/04, niepubl.; 6 grudnia 2006 r., IV CSK 269/06, niepubl.; 12 stycznia 2007 r., IV CSK 286/06, niepubl., podkreślając, że sąd jest związany okolicznościami faktycznymi przytoczonymi dla uzasadnienia żądania pozwu, a nie wskazaną przez powoda podstawą prawną żądania.

³⁸ Wyrok SN z dnia 23 lipca 2004 r., III CK 339/03, niepubl. Por. wyroki SN z dnia: 23 lipca 2015 r., I CSK 549/14, niepubl.; 23 czerwca 2016 r., II PK 149/15; 12 października 2016 r., II CSK 14/16, LEX nr 2142552; 6 września 2017 r., I CNP 28/17, niepubl.; postanowienie SN z dnia 7 grudnia 2017 r., V CSK 110/17.

³⁹ Wyrok SN z dnia 18 marca 2005 r., II CK 556/04, OSNC 2006, nr 2, poz. 38. Również w wyroku z dnia 7 listopada 2007 r. (II CSK 344/07) Sąd Najwyższy uznał, że granice żądania określa m.in. wysokość dochodzonych roszczeń. Oznacza to, że sąd nie może zasądzić ponad żądanie, a więc uwzględnić roszczenie w większej wysokości niż żądał powód, również wtedy, gdy z okoliczności sprawy wynika bez wątpienia, że powodowi przysługuje świadczenie w większym rozmiarze. Zob. także: wyrok SN z dnia 29 października 1993 r., I CRN 156/93, niepubl.; 7 listopada 2007 r., II CSK 344/07, niepubl.; 11 grudnia 2008 r., II CSK 364/08; 21 października 2009 r., I PK 97/09.

⁴⁰ Wyrok SN z dnia 24 maja 2007 r., V CSK 25/07, OSNC-ZD 2008, nr B, poz. 32.

⁴¹ Wyroki SN z dnia: 7 grudnia 2017 r. II CSK 87/17, LEX nr 2439117; 5 grudnia 2008 r., III CSK 228/08.

⁴² V CZ 73/17, LEX nr 2428820.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

osąd nie przedstawiła. Podobnie w wyroku Sądu Najwyższego z dnia 6 września 2017 r.⁴³ wskazano, iż „[u]stanowiona w art. 321 § 1 k.p.c. reguła związania sądu żądaniem pozwu (*ne eat iudex ultra petita partium*) oznacza, że sąd nie może wyrokować o czymś więcej (*ultra*), o czymś innym niż obejmuje żądanie (*aliud*), a także – co oczywiste – bez sformułowanego żądania. Wynikające z tego przepisu: zasada autonomii woli stron, zgodnie z którą każdy ma swobodę kształtowania swojej sytuacji prawnej i zasada dyspozycyjności, stosownie do której strony mogą swobodnie rozporządzać swoimi uprawnieniami i dochodzić ich na drodze sądowej albo zrezygnować z poszukiwania ochrony prawnej, należą do naczelnych reguł procesu cywilnego, mającej źródło w samej jego istocie”⁴⁴.

Sąd Najwyższy wskazuje więc, że art. 321 § 1 k.p.c. określa granice wyrokowania w procesie zgodnie z podstawową zasadą postępowania cywilnego, iż przedmiotem rozpoznawania przez sąd są tylko żądania zgłoszone przez strony⁴⁵. W świetle tego unormowania sąd jest związany żądaniem i jego podstawą faktyczną, nie wiąże go natomiast kwalifikacja prawna podana przez powoda. Związany granicami żądania powództwa nie może dysponować przedmiotem procesu przez określenie jego granic niezależnie od zakresu żądania ochrony określonej przez powoda⁴⁶. Sąd orzeka o całym przedmiocie sporu, tak jak go określił powód, a orzeczenie, którego zakres jest szerszy od zakresu żądania, jest orzeczeniem ponad żądanie⁴⁷.

Do analizowanej grupy orzeczeń można zaliczyć również wiele orzeczeń sądów powszechnych, w których wyraźnie wskazuje się, że o tym, jakie żądanie jest przedstawione pod osąd sądu, decyduje wyłącznie strona powodowa⁴⁸. Niedopuszczalność wyrokowania co do przedmiotu nieobjętego żądaniem oznacza niemożność objęcia rozstrzygnięciem innych żądań niż przedstawione przez powoda⁴⁹. Sąd nie może zatem zmienić podstawy faktycznej żądania, ponieważ wówczas „przekraczając jego granice i nawet uwzględniając zasługujący na ochronę interes prawny strony, staje się jej adwokatem, pozbawiając organ rentowy możliwości obrony przyjętego stanowiska”⁵⁰.

Podkreśla się ponadto, że sąd nie może zasądzić roszczenia w większej wysokości niż żądał powód, również wtedy, gdy z okoliczności sprawy wynika bez wątpienia, że powodowi przysługuje świadczenie w większym rozmiarze⁵¹.

W drugiej grupie orzeczeń Sąd Najwyższy stoi na stanowisku, że nie dochodzi do orzeczenia ponad żądanie, jeżeli sąd dokonuje doprecyzowania treści żądania pozwu – w gra-

⁴³ I CNP 28/17, niepubl.

⁴⁴ Wyrok SN z dnia 28 lipca 2017 r., II CSK 685/16, LEX nr 2353042.

⁴⁵ Wyroki SN z dnia: 14 marca 2017 r., II CSK 237/16, LEX nr 2334876; 12 października 2016 r., II CSK 14/16, LEX nr 2142552; tak też wyrok SN z dnia 7 listopada 2007 r., II CSK 344/07, niepubl. Por. wyrok SN z dnia 29 listopada 1949 r., Wa.C. 163/49, opubl. [...] 1950, nr 3, poz. 61. Wyrok uwzględniający powództwo na zasadzie faktycznej, na której powód ani w pozwie, ani w postępowaniu przed sądem pierwszej instancji nie opierał powództwa, stanowi zasądzenie ponad żądanie. Por. wyrok SN z dnia 7 listopada 2007 r., II CSK 344/07, niepubl.

⁴⁶ Wyrok SN z dnia 23 lipca 2015 r., I CSK 549/14, niepubl.

⁴⁷ Wyrok SN z dnia 29 października 2008 r., IV CSK 243/08, niepubl.

⁴⁸ Wyrok SA w Szczecinie z dnia 24 listopada 2016 r., I ACa 427/16, LEX nr 2188828; wyrok SA w Łodzi z dnia 19 maja 2016 r., I ACa 1356/15, LEX nr 2069281.

⁴⁹ Tak wyrok SA w Lublinie z dnia 24 czerwca 2014 r., I ACa 155/14, LEX nr 1498954; wyrok SO w Suwałkach z dnia 26 marca 2014 r., I CA 44/14, LEX nr 1682438.

⁵⁰ Wyrok SA w Szczecinie z dnia 5 listopada 2013 r., III AUa 384/13, LEX nr 1422420. Tak też wyrok SA w Szczecinie z dnia 8 maja 2013 r., I ACa 1/13, LEX nr 1378841.

⁵¹ Wyrok SA w Białymstoku z dnia 27 marca 2013 r., I ACa 34/13, LEX nr 1307394; wyrok SA w Warszawie z dnia 6 grudnia 2012 r., I ACa 717/12, LEX nr 1299000; wyrok SA w Poznaniu z dnia 21 kwietnia 2010 r., I ACa 267/10, LEX nr 628188.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

nicach motywacji powoda, bądź dokonuje jedynie ujednoznacznienia określonego zachowania pozwanego, mimo niewskazania tego wprost w pozwie. W wyroku z dnia 5 lipca 2018 r. (II PK 109/17) Sąd Najwyższy wskazał, że „[j]eżeli podstawa faktyczna żądania pozwu jest wieloaspektowa, potrzebna jest pogłębiona analiza prawna roszczeń pozwu z mocy art. 378 § 1 k.p.c. Analiza ta nie oznacza przy tym wykroczenia poza granice określone w art. 321 § 1 k.p.c., gdyż nie prowadziłyby do orzekania ponad zawarte w pozwie żądanie i jego podstawę faktyczną”⁵². W sytuacji niewyraźnego lub wręcz niewłaściwego sformułowania żądania sąd może zatem je odpowiednio zmodyfikować, zgodnie z wolą powoda i w granicach podstawy faktycznej powództwa. Nie wyklucza to określenia przez sąd w sentencji wyroku w ramach wykonywanej działalności judykacyjnej tych elementów, które wynikają wprost z uzasadnienia pozwu i które zostały przez powoda udowodnione, o ile jest to konieczne dla prawidłowego skonstruowania wyroku, w sposób umożliwiający jego wykonanie⁵³. Sprecyzowanie zatem przez sąd orzekający przedmiotu powództwa nie może być uważane oraz traktowane jako przejaw naruszenia zakazu orzekania ponad żądanie⁵⁴.

Ten kierunek rozstrzygnięć Sądu Najwyższego jest też obecny w orzecnictwie sądów powszechnych, w których podkreśla się, że żądanie pozwu zarówno od strony podmiotowej, jak i od strony przedmiotowej winno być określone tak, aby nie było wątpliwości, co jest przedmiotem postępowania i przeciwko komu powód rości sobie określone prawa⁵⁵. Zakaz orzekania ponad żądanie nie oznacza więc związania sądu ściśle sposobem jego ujęcia. Dopuszczając jednak możliwość ingerencji sądu w przypadku niewłaściwego czy też nieprecyzyjnego określenia żądania pozwu, wskazuje się zarazem, że nie może być ona zbyt daleko idąca i nie może prowadzić do zmiany charakteru dochodzonego roszczenia⁵⁶.

Przedstawione poglądy wskazują na szereg odstępstw przyjmowanych w praktyce orzeczniczej od ogólnej i zasadniczo niekwestionowanej reguły ścisłego związania sądu literalnym żądaniem pozwu, wyznaczającym granice zakazu orzekania ponad żądania. Podobnie dorobek judykatury dostarcza licznych przykładów odejścia od restrykcyjnego przestrzegania art. 321 § 1 k.p.c. w celu urzeczywistnienia zasadniczej funkcji procesu cywilnego – udzielenia słusznej ochrony prawnej powodowi, jeśli zachodzą ku temu podstawy. Jakkolwiek bowiem na powodzie jako na gospodarzu i inicjatorze procesu spoczywa obowiązek jednoznacznego określenia żądania i sąd jest nim związany, niemniej zdarzają się sytuacje, w których celowość doprecyzowania przez sąd powództwa samodzielnie, lecz zgodnie z intencjami powoda i w celu zapewnienia mu należytej ochrony, przeważa nad ścisłym formalizmem proceduralnym. Również Sąd Najwyższy w uzasadnieniu swojego stanowiska słusznie zauważył, że „żądanie pozwu może podlegać wykładni, zmierzającej do uwzględnienia rzeczywistej woli powoda”, a w sytuacji wątpliwej, obok jego literalnego brzmienia, uwzględnić należy

⁵² Tak też wyroki SN z dnia: 26 stycznia 2017 r., II PK 333/15, LEX nr 2252200; 6 września 2017 r., I PK 262/16, LEX nr 2389579.

⁵³ Tak wyroki SN z dnia: 29 listopada 2017 r., II CSK 86/17, LEX nr 2417587; 26 marca 2014 r., V CSK 284/13, LEX nr 1463644.

⁵⁴ Wyrok SN z dnia 12 września 2014 r., I CSK 635/13, LEX nr 1521214. Tak też wyrok SN z dnia 9 maja 2008 r., III CSK 17/08, LEX nr 424385: „W razie niewyraźnego lub wręcz niewłaściwie sformułowanego żądania sąd może je odpowiednio zmodyfikować, jednakże tylko zgodnie z wolą powoda. Związanie sądu granicami żądania obejmuje nie tylko związane co do samej treści (wysokości) żądania zasadniczego, ale także co do uzasadniających je elementów motywacyjnych”; wyrok SN z dnia 29 czerwca 2007 r., I CSK 81/07, LEX nr 469996; wyrok SN z dnia 10 listopada 2005 r., III CK 75/05, LEX nr 567999.

⁵⁵ Wyrok SA w Warszawie z dnia 24 listopada 2015 r., I ACa 348/15, LEX nr 1979330.

⁵⁶ Wyrok SA w Łodzi z dnia 11 grudnia 2014 r., I ACa 863/14, LEX nr 1623936.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

zakres wyznaczony uzasadnieniem pozwu. W wypadku natomiast „sformułowania żądania w sposób budzący wątpliwości sąd może je odpowiednio zmodyfikować, jednak nie może zasądzać czegoś innego (*aliud*) ani więcej (*super*), gdyż zawsze związany jest wolą powoda”.

ANALIZA WŁASNA ZAGADNIENIA

Biorąc pod uwagę dotychczasowe rozważania dotyczące problemu zakresu orzekania w sprawach o zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę, z jednej strony wskazuje się, że sąd dopiero po ustaleniu zadośćuczynienia, jeżeli przyjmuje przyczynienie, odejmuje w odpowiedniej proporcji tę kwotę oraz kwoty, które już zostały wypłacone. Zasądzenie tak ustalonej kwoty, która mieści się w żądaniu zgłoszonym przez stronę powodową, nie może prowadzić do uznania, że sąd wykroczył poza granice żądania. Podkreśla się, że „[ż]ądanie powoda – wskazana przez niego kwota dochodzonego roszczenia – nie musi być tożsama z kwotą, która ostatecznie uznana zostanie przez sąd za odpowiednią w rozumieniu. Sąd bez wątplenia musi orzekać w ramach tego, co zgłosiła strona powodowa, i poza te granice nie może wyrokować, jednakże czym innym jest ustalenie kwoty odpowiedniej jako zadośćuczynienie, a czym innym określenie żądania, którego dochodzi strona w postępowaniu sądowym i jego ocena. Trudno przy tym oczekiwać, aby powód, zwłaszcza kiedy kwestionuje swoje przyczynienie do wypadku, uwzględnił jego stopień w ramach zgłoszonego żądania, tym bardziej że, podobnie jak zadośćuczynienie, ustalenie tego stopnia pozostawione jest dyskrecjonalnej władzy sędziego. Ponadto powód nie musi się liczyć z możliwością uznania jego przyczynienia się do szkody i już na etapie wnoszenia powództwa przewidywać możliwość obniżenia z tego powodu dochodzonego zadośćuczynienia i z samej tylko ostrożności procesowej formułować żądania w znacznie wyższej kwocie, narażając się z góry na obciążenie go kosztami procesu w zakresie oddalonego powództwa”. Dokonanie przez sąd samej tylko operacji rachunkowej opartej na założeniu, że zadośćuczynienie należne powodowi jest wyższe aniżeli wskazywane w pozwie, nie oznacza, że sąd orzekł przed żądanie⁵⁷.

Z drugiej strony wskazać należy, że „[s]tanowiące warunki formalne pozwu (art. 187 § 1 k.p.c.) dokładnie określone żądanie oraz przytoczenie okoliczności faktycznych je uzasadniających, wyznaczają przedmiot rozpoznania i rozstrzygnięcia sądu. Orzeczenie o roszczeniu, które było objęte żądaniem, zgłoszonym jednak w mniejszym rozmiarze niż usprawiedliwiony wynikiem postępowania, stanowi orzeczenie ponad żądanie, sprzeczne z zakazem ustanowionym w art. 321 § 1 k.p.c., który odnosi się zarówno do samego żądania, jak i jego podstawy faktycznej. Sąd orzeka o całym przedmiocie sporu, tak jak go określił powód, a orzeczenie, którego zakres jest szerszy od zakresu żądania, jest orzeczeniem ponad żądanie. Również w sytuacji, w której sąd obniża dochodzoną przez powoda kwotę, uznając, że poszkodowany przyczynił się do wyrządzonej mu szkody, obniżenie to następuje w sto-

⁵⁷ Tak wyrok SA w Łodzi z dnia 18 września 2015 r., I ACa 362/15, LEX nr 1842746; wyrok SA w Białymstoku z dnia 7 maja 2015 r., I ACa 10/15, LEX nr 1733644; wyrok SA w Warszawie z dnia 21 grudnia 2012 r., VI ACa 1031/12, LEX nr 1314953; wyrok SA w Warszawie z dnia 20 października 2015 r., VI ACa 1432/14, LEX nr 1992951.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

sunku do kwoty żądanej przez powoda, chyba że z podstawy faktycznej wynika, iż kwota ta już uwzględnia przyczynienie się⁵⁸.

W wyrażonej w art. 321 § 1 k.p.c. regule *ne eat iudex ultra petita partium* mieści się zakaz orzekania zarówno o czymś więcej, jak i o czymś innym niż obejmuje żądanie. Z przepisu tego można wywieść także zakaz orzekania przez sąd bez żądania. Związanie sądu granicami żądania łączy się ściśle z zasadą autonomii woli, zgodnie z którą każdy ma swobodę kształtowania swojej sytuacji prawnej. Może więc swobodnie rozporządzać swoimi uprawnieniami podmiotowymi i dochodzić ich na drodze sądowej albo zrezygnować z poszukiwania ochrony prawnej. Z zasadą tą łączy się ściśle zasada dyspozycyjności, zgodnie z którą strony mogą swobodnie rozporządzać przedmiotem procesu.

Trafnie zatem również Sąd Najwyższy w glosowanej uchwale podkreślił, że obowiązująca w prawie materialnym zasada autonomii woli oznacza, że „każdy ma swobodę kształtowania swej sytuacji prawnej w drodze dokonywania czynności prawnych, decyduje o sposobie wykonywania swoich uprawnień podmiotowych, dochodzeniem ich ochrony na drodze sądowej”. Korelatem tej reguły jest procesowa zasada rozporządzalności, polegająca na tym, że strony mogą swobodnie dysponować przedmiotem sporu i przysługującymi im uprawnieniami procesowymi. Tym samym „istocie procesu cywilnego najlepiej odpowiada rozwiązanie, polegające na pozostawieniu stronom określenia ram sporu i wyznaczeniu sądowi w ten sposób granic orzekania⁵⁹”.

Zadośćuczynienie pieniężne polega na przyznaniu poszkodowanemu odpowiedniej sumy pieniężnej za doznaną krzywdę. Przyjęcie przez ustawodawcę, że zasądzone zadośćuczynienie ma być „odpowiednie” oznacza, iż sądy orzekające w tym przedmiocie – zasadniczo – dysponują swobodą w zakresie ustalenia wysokości należnego zadośćuczynienia. Przyznana sądom swoboda w zakresie ustalania wysokości należnego zadośćuczynienia umożliwia zatem w sposób możliwie najpełniejszy realizację funkcji kompensacyjnej zadośćuczynienia⁶⁰. Oczywiście, jak trafnie sygnalizuje Sąd Najwyższy, „osoba zamierzająca dochodzić zadośćuczynienia pieniężnego kompensującego szkodę niemajątkową w postaci ujemnych przeżyć psychicznych lub krzywdy moralnej, musi przed wytoczeniem powództwa samodzielnie »wycenić« jej zakres, antycypując przyszłe stanowisko sądu oraz ewentualne zarzuty strony pozwanej”. Słusznie zarazem Sąd Najwyższy podaje w wątpliwość, „czy powód powinien objąć zakresem żądania zasądzenia pełną i ostateczną kwotę zadośćuczynienia. Udzielenie odpowiedzi twierdzącej oznaczałoby konieczność zgłoszenia żądania w rozmiarze nieodpowiadającym oczekiwanemu rozstrzygnięciu, z założeniem, że powództwo będzie oddalone w części, poniesienia wyższych opłat sądowych i kosztów zastępstwa procesowego, oraz zbędnie angażowałoby stronę przeciwną i sąd w spór w istocie nieistniejący. Sąd, wydając rozstrzygnięcie, czyniłby wówczas dochodzoną kwotę punktem wyjścia i podstawą dokonania stosunkowych obniżen z tytułu »nieodpowiedniości« zadośćuczynienia oraz uwzględnienia zarzutu przyczynienia się poszkodowanego. Rozwiązanie takie nie tylko nie

⁵⁸ Tak wyrok SA w Krakowie z dnia 13 stycznia 2015 r., I ACa 1428/14, LEX nr 1667583; wyrok SA w Warszawie z dnia 27 listopada 2015 r., VI ACa 209/15, LEX nr 1992961; wyrok SN z dnia 29 października 2008 r., IV CSK 243/08, niepubl.; wyrok SN z dnia 3 marca 2017 r., I CSK 213/16.

⁵⁹ Por. postanowienie SN z dnia 13 września 2007 r., III CZP 80/07, niepubl.; wyrok SN z dnia 15 maja 2013 r., III CSK 268/12.

⁶⁰ Por. m.in. wyrok SN z dnia 3 czerwca 2011 r., III CSK 279/10, niepubl.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

ma oparcia w normach prawa procesowego, ale i prowadziłyby do naruszenia zasady racjonalnego działania i ekonomii procesowej”.

Trzeba więc stwierdzić, że w procesie odszkodowawczym sąd nie jest związany wskazanym przez poszkodowanego sposobem wyliczenia szkody, a jedynie wysokością żądanego odszkodowania (zadośćuczynienia) i okolicznościami faktycznymi przytoczonymi dla uzasadnienia żądania. Tak rozumiany zakaz orzekania ponad żądanie w dostatecznym stopniu czyni zadość zasadom dyspozycyjności i kontrydiktoryjności⁶¹.

Niewątpliwie krzywdę doznaną w wyniku śmierci osoby bliskiej bardzo trudno ocenić i wyrazić w formie pieniężnej. Każdy przypadek powinien być traktowany indywidualnie, z uwzględnieniem wszystkich okoliczności sprawy. Zgodnie z utrwalonym poglądem orzecznictwa korygowanie przez sąd odwoławczy wysokości zasądzonego już zadośćuczynienia uzasadnione jest tylko wówczas, gdy przy uwzględnieniu wszystkich okoliczności sprawy, mających wpływ na jego wysokość, jest ono niewspółmiernie nieodpowiednie, jako rażąco wygórowane lub rażąco niskie⁶².

W orzecznictwie wskazano, że zadośćuczynienie stanowiące formę rekompensaty pieniężnej z tytułu doznanej szkody niemajątkowej ma być „odpowiednie” do doznanej krzywdy, którą określa się przy uwzględnieniu całokształtu okoliczności sprawy, w szczególności rozmiaru cierpień fizycznych i psychicznych oraz skutków uszczerbku zdrowia na przyszłość. Zespół tych okoliczności stanowi podstawę faktyczną określenia zadośćuczynienia, zarówno przy precyzowaniu żądania przez poszkodowanego, jak i przy wyrokowaniu⁶³.

Wskazać przy tym należy, że w wielu sprawach podstawowym czynnikiem określającym wysokość zadośćuczynienia jest w istocie wysokość żądania zgłoszonego przez stronę powodową. Niekiedy sądy wprost stwierdzają, że „istniały realne podstawy do rozważenia nieco wyższej kwoty” z tytułu zadośćuczynienia, co jednak nie mogło doznać skonkretyzowania z uwagi na zakaz orzekania ponad żądanie⁶⁴.

Trafnie Sąd Najwyższy opowiedział się za przyjęciem, że powód obejmując żądaniem zasądzenia kwotę niższą od kwoty kompensującej pełną szkodę niemajątkową, każdorazowo powinien poszerzyć podstawę faktyczną powództwa o wyjaśnienie wprost lub pośrednio sposobu wyliczenia zadośćuczynienia, zgłosić twierdzenie, że przysługuje mu roszczenie o zaspokojenie szkody w wyższym zakresie oraz podać przyczyny jego ograniczenia. Podkreślił przy tym, że „[g]ranice przedmiotu sporu wyznaczone żądaniem i takim uzasadnieniem pozwu stanowią podstawę orzekania i umożliwiają sądowi odpowiednio bądź uwzględnienie wskazanych twierdzeń i ograniczeń bądź w wypadku uznania ich za bezpodstawne lub niedostateczne, pominięcie i dokonanie oceny zasadności powództwa przy zastosowaniu przesłanek określonych art. 446 § 4 k.c. i art. 362 k.c. skutkujących »odpowiednim« obniżeniem dochodzonej kwoty”. Jednocześnie uznał za dopuszczalne dokonywanie przez powoda w toku postępowania zmian przedmiotowych powództwa w granicach wyznaczonych przepisami

⁶¹ Wyrok SN z dnia 5 grudnia 2008 r., III CSK 228/08.

⁶² Przykładowo wyrok SN z dnia 18 listopada 2004 r., I CK 219/04, LEX nr 146356; wyrok SA w Warszawie z dnia 10 października 2016 r., VI ACa 945/15, LEX nr 2162882. Por. wyroki SN z dnia: 22 czerwca 2005 r., III CK 392/04, niepubl.; 13 września 2007 r., III CSK 109/07, niepubl.; 10 marca 2006 r., IV CSK 80/05, niepubl.; 29 maja 2008 r., II CSK 78/08, niepubl.; 20 kwietnia 2005 r., IV CSK 99/05, niepubl.

⁶³ Wyrok SN z dnia 29 października 2008 r., IV CSK 243/08, niepubl.

⁶⁴ Por. wyrok SO w Kielcach z dnia 5 kwietnia 2011 r., I C 3050/10, niepubl. Zob. J. Sadowski, M. Wild, *Zadośćuczynienie za śmierć osoby najbliższej w orzecznictwie sądów powszechnych*, „Prawo w Działaniu” 2012, nr 12.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

prawa procesowego. Skonkludował przy tym trafnie, że „[o]parcie rozstrzygnięcia sądu na tak rozumianej podstawie faktycznej powództwa nie narusza zasady dyspozycyjności i kontradyktoryjności oraz umożliwia podjęcie obrony przez stronę pozwaną”.

Zakaz orzekania przez sąd ponad żądanie jest nie tylko wyrazem tego, że to strony jako gospodarze i dysponenci procesu (*domini litis*) decydują o tym, w jakich granicach sędzia, korzystając z przysługującej mu władzy sądenia, może rozstrzygnąć spór, lecz także tego, że to na stronach jako podmiotach zainteresowanych wynikiem danego procesu spoczywa odpowiedzialność za dochodzenie ich praw. Powód nie może liczyć na to, że sąd orzeknie o jego prawach w innym zakresie niż wynikający z przedstawionego przezeń żądania. W ten sposób uwypukleniu ulegają znamiona funkcjonowania zasady dyspozycyjności i powiązanej z nią zasady kontradyktoryjności; zasady te są potwierdzeniem swobody działania stron w procesie cywilnym, ale oparte są również na założeniu o odpowiedzialności za własne działania⁶⁵. Korresponduje z tym teza, że istocie procesu cywilnego najlepiej odpowiada rozwiązanie, które polega na pozostawieniu stronom określenia ram sporu i wyznaczenia w ten sposób sądowi granic dla jego orzeczenia⁶⁶.

O randze i znaczeniu zasady *ne eat iudex ultra petita partium* decydują jednak nie tylko jej związki z zasadą dyspozycyjności, a przez nią z zasadą autonomii woli podmiotów prawa prywatnego, lecz także istotna funkcja gwarancyjna i ochronna zakazu orzekania ponad żądanie. Ograniczenie władzy sądu przez upoważnienie go do rozstrzygania tylko o tym, co stanowi przedmiot sporu, oraz uzależnienie tej władzy od woli stron służy bowiem też temu, aby chronić obywatela przed naruszeniem jego praw w drodze orzeczenia sądowego lub wręcz przed „samowolą” sędziowską; sędzia może orzekać tylko o roszczeniu, które jest objęte żądaniem, a nie – według swojego uznania – o jakimkolwiek roszczeniu⁶⁷.

Obowiązywanie zasady *ne eat iudex ultra petita partium* oznacza, że sąd może orzec wyłącznie o tym, co zostało objęte żądaniem przedstawionym przez podmiot występujący z wnioskiem o udzielenie ochrony prawnej. Zakres żądanej ochrony prawnej wyznacza zatem granice przedmiotu rozstrzygnięcia⁶⁸. Za prawidłowe jednocześnie należy uznać założenie, że powinna istnieć całkowita zgodność między przedmiotem procesu a przedmiotem orzekania, tj. tym, co obejmuje przedmiot rozstrzygnięcia⁶⁹. W rezultacie należy uznać, że istnieje ścisły związek i współzależność pomiędzy związaniem sądu granicami żądania a problematyką przedmiotu sporu. Określając żądanie, powód wyznacza więc granice przedmiotu sporu, a związanie sądu przedstawionym żądaniem jest równoznaczne ze związaniem przedmiotem sporu⁷⁰.

Zestawienie ze sobą art. 187 § 1 k.p.c. (konieczność dokładnego określenia żądania i przytoczenia okoliczności faktycznych na jego uzasadnienie przez powoda w pozwie)

⁶⁵ Trafnie oddał to Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 27 września 2000 r. (V CKN 1099/00, LEX nr 532132): „[...] powód jest dysponentem żądania i musi się w tych okolicznościach liczyć także ze skutkami procesowymi żądania, przy którym obstate”.

⁶⁶ K. Weitz, *op. cit.*, s. 681.

⁶⁷ Zob. T. Ereciński, *Orzekanie ponad żądanie w sprawach o naprawienie szkody wyrządzonej czynem niedozwolonym (kilka uwag na tle art. 321 § 2 k.p.c.)*, [w:] *Odpowiedzialność cywilna. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Adama Szpunara*, red. M. Pyziak-Szafnicka, Kraków 2004, s. 114.

⁶⁸ Wyrok SN z dnia 19 stycznia 2006 r., IV CK 376/05, niepubl.

⁶⁹ K. Weitz, *op. cit.*, s. 689.

⁷⁰ Por. wyrok SN z dnia 28 kwietnia 1998 r., II CKN 712/97, OSNC 1998, nr 11, poz. 187; postanowienie SN z dnia 27 września 2000 r., V CKN 1099/00, LEX nr 532132. Zob. także uzasadnienie orzeczenia SN z dnia 7 kwietnia 1959 r., I CR 953/58, OSPiKA 1960, nr 6, poz. 150.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

i art. 321 § 1 k.p.c. (zakaz wyrokowania co do przedmiotu, który nie był objęty żądaniem, oraz zasądzenia ponad żądanie) pozwala przyznać prymat art. 187 § 1 k.p.c. i przyjąć, że granice przedmiotu sporu wyznacza nie tylko żądanie (jego treść), lecz także jego podstawa faktyczna, rozumiana jako okoliczności faktyczne powoływane na uzasadnienie żądania wydania wyroku określonej treści. W rezultacie żądanie w rozumieniu art. 321 § 1 k.p.c. określać należy nie tylko przez odwołanie do jego treści, lecz także do powoływanych na jego uzasadnienie faktów⁷¹.

Ma to znaczenie dla wyznaczenia granic, w jakich sąd może wyrokować; ustalenie jednak, czego w rzeczywistości domaga się powód, nie zawsze jest możliwe tylko na podstawie brzmienia żądania. W praktyce stosowania prawa pojawia się bowiem problem jego wykładni, gdy powód sformułował to żądanie niezbyt precyzyjnie, a jednocześnie nie ma podstaw do tego, aby uznać to za niedochowanie warunków formalnych pozwu (art. 130 § 1 oraz art. 187 § 1 k.p.c.).

Doktryna i orzecznictwo zgodnie przyjmują, że żądanie sformułowane przez powoda może podlegać – w razie potrzeby – wykładni, która zmierzać powinna do tego, aby orzeczenie miało za przedmiot to, czego powód się w rzeczywistości domaga⁷². Decydujące znaczenie może mieć bowiem nie samo literalne brzmienie żądania, ale wyrażona w nim wola powoda uzyskania od sądu orzeczenia mającego wywoływać określone skutki prawne. Przy wykładni żądania należy brać pod uwagę nie tylko jego treść (zawarty w nim wniosek), lecz także jego uzasadnienie faktyczne podane przez powoda⁷³. Koresponduje to z założeniem, że o granicach, w jakich sąd może wyrokować (art. 321 § 1 k.p.c.), rozstrzyga nie tylko treść żądania, lecz także jego podstawa faktyczna. Ponadto należy dodać, że sąd zmierzając do tego, aby ustalić właściwą treść żądania powoda, może w celu jego wykładni posłużyć się również metodą zadawania pytań⁷⁴. W efekcie związanie sądu granicami żądania nie oznacza, że sąd związany jest po prostu sformułowaniem żądania, lecz tym, co stanowi wolę powoda. Nie jest zatem tak, że w wyroku sąd musi odzwierciedlić literalne brzmienie żądania, lecz może – w razie potrzeby i stosownie do wyników dokonanej wykładni żądania – w sentencji wyroku zmodyfikować to brzmienie w taki sposób, aby nadać woli powoda objawionej w treści jego żądania poprawną jurydycznie formę⁷⁵. Naturalnie wszelkie zabiegi interpretacyjne nie mogą

⁷¹ Pogląd ten jest jednolicie prezentowany w judykaturze. Por. np. orzeczenie SN z dnia 29 lutego 1949 r., WaC 165/49, DPP 1950, nr 3, s. 61; orzeczenie SN z dnia 21 kwietnia 1965 r., II CR 92/65, LEX nr 5781; wyrok SN z dnia 28 kwietnia 1998 r., II CKN 712/97, OSNC 1998, nr 11, poz. 187; wyrok SN z dnia 23 lutego 1999 r., I CKN 252/98, OSNC 1999, nr 9, poz. 152; wyrok SN z dnia 6 grudnia 2006 r., IV CSK 269/06, niepubl.; wyrok SN z dnia 18 marca 2005 r., II CK 556/04, OSNC 2006, nr 2, poz. 38; wyrok SN z dnia 24 maja 2007 r., V CSK 25/07, OSNC-ZD 2008, nr B, poz. 32; wyrok SN z dnia 7 listopada 2007 r., II CSK 344/07, niepubl.; wyrok SN z dnia 21 maja 2009 r., V CSK 439/08, LEX nr 518121.

⁷² Zob. J. Misztal-Konecka, *Zakaz wyrokowania ponad żądanie strony (ne eat iudex ultra petita partium) – rzymskie tradycje i współczesne regulacje polskiego procesowego prawa cywilnego*, „Zeszyty Prawnicze Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego” 2012, nr 12.4, s. 41; K. Piasecki, *Orzekanie ponad żądanie...*; A. Struzik, *Da mihi factum dabo tibi ius*, [w:] *Aurea praxis, aurea theoria...*, s. 599; T. Erciński, *op. cit.* Zob. wyroki SN z dnia: 24 maja 1995 r., I CRN 61/95, niepubl.; 19 stycznia 2006 r., IV CK 376/05, niepubl.; 28 czerwca 2007 r., IV CSK 115/07, niepubl.

⁷³ Wyroki SN z dnia: 24 maja 1995 r., I CRN 61/95, niepubl.; 19 stycznia 2006 r., IV CK 376/05, niepubl.

⁷⁴ Por. B. Dobrzański, *Glosa do uchwały SN z 21 grudnia 1973 r.*, III CZP 80/73, OSPiKA 1975, nr 2, poz. 31, s. 59.

⁷⁵ W. Piasecki, J. Korzonek, *Kodeks postępowania cywilnego i przepisy wprowadzające kodeks postępowania cywilnego z komentarzem uwzględniającym wszystkie przepisy pozostające w związku z procesem, materiały Komisji Kodyfikacyjnej, orzecznictwo Sądów Najwyższych b. państw zaborczych i polskiego oraz literaturę procesu cywilnego*, Miejsce Piastowe 1931, s. 777, art. 349, uw. 2; M. Allerhand, *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1, Lwów 1932, s. 375, art. 349, uw. 1; L. Peiper, *Komentarz do kodeksu postępowania cywilnego*

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

w żadnym wypadku prowadzić do tego, aby sąd zmienił rzeczywistą treść żądania powoda i orzekł o czymś więcej, niż domagał się powód (*plus*) albo o czymś, czego powód nie żądał (*aliud*)⁷⁶. W praktyce kwestia ta musi być oceniana *ad casu*, gdyż tylko na tle okoliczności konkretnej sprawy można ustalić, czy sąd dokonał w wyroku jedynie sprecyzowania żądania powoda czy też zastąpił je czymś, czego powód w ogóle się nie domagał.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA

- Allerhand M., *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1, Lwów 1932.
- Banaszczyk Z., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 1, Legalis 2015.
- Dobrzański B., *Glosa do uchwały SN z 21 grudnia 1973 r., III CZP 80/73*, OSPiKA 1975, nr 2, poz. 31.
- Ereński T., *Orzekanie ponad żądanie w sprawach o naprawienie szkody wyrządzonej czynem niedozwolonym (kilka uwag na tle art. 321 § 2 k.p.c.)*, [w:] *Odpowiedzialność cywilna. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Adama Szpunara*, red. M. Pyziak-Szafnicka, Kraków 2004.
- Gapska E., Studzińska J., *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 2015.
- Granecki P., *W sprawie wykładni art. 362 kodeksu cywilnego*, „Państwo i Prawo” 2003, z. 1.
- Jakubecki A., *Komentarz do kodeksu postępowania cywilnego*, LEX/el. 2013.
- Jodłowski J., Resich Z., Lapierre J., Misiuk-Jodłowska T., Weitz K., *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2002.
- Jóźwiak P., *Zmniejszenie odszkodowania w razie przyczynienia się zmarłego wskutek czynu niedozwolonego*, „Państwo i Prawo” 2011, z. 12.
- Koch A., [w:] *Kodeks cywilny, t. 1: Komentarz do art. 1–352*, red. Gutowski, Legalis 2018.
- Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. T. Ereński, t. 2, Warszawa 2012.
- Kruszelnicki Ś., *Kodeks postępowania cywilnego z komentarzem*, cz. 1, Poznań 1938.
- Kryła K., *Zadośćuczynienie pieniężne dla najbliższych członków rodziny zmarłego – uwagi na tle art. 446 § 4 k.c.*, „Przegląd Sądowy” 2013, nr 2.
- Łętowska E., *Glosa do wyroku s.rej. z dnia 6 maja 2004 r., I C 260/03*, „Państwo i Prawo” 2005, z. 10.
- Markiewicz K., *Komentarz do art. 321*, [w:] *Komentarz do kodeksu postępowania cywilnego*, red. K. Piasecki, Legalis 2016.
- Mądrzak H., [w:] *Postępowanie cywilne*, red. H. Mądrzak, Warszawa 2003.
- Misztal-Konecka J., *Zakaz wyrokowania ponad żądanie strony (ne eat iudex ultra petita partium) – rzymskie tradycje i współczesne regulacje polskiego procesowego prawa cywilnego*, „Zeszyty Prawnicze Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego” 2012, nr 12.4.
- Olejniczak A., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. A. Kidyba, t. 2, cz. 1, Legalis 2014.
- Peiper L., *Komentarz do kodeksu postępowania cywilnego i przepisów wprowadzających kodeks postępowania cywilnego wraz z ustawami i rozporządzeniami dodatkowymi, tudzież umowami międzynarodowymi*, t. 1, Kraków 1934.
- Piasecki K., [w:] *System prawa procesowego cywilnego*, t. 2: *Postępowanie rozpoznawcze przed sądami pierwszej instancji*, red. W. Berutowicz, Z. Resich, Wrocław 1987.
- Piasecki K., *Orzekanie ponad żądanie w procesie cywilnym*, Warszawa 1975.
- Piasecki K., *Postępowanie sporne rozpoznawcze*, Warszawa 2004.
- Piasecki K., Korzonek J., *Kodeks postępowania cywilnego i przepisy wprowadzające kodeks postępowania cywilnego z komentarzem uwzględniającym wszystkie przepisy pozostające w związku z procesem, materiały Komisji Kodyfikacyjnej, orzecznictwo Sądów Najwyższych b. państw zaborczych i polskiego oraz literaturę procesu cywilnego*, Miejsce Piastowe 1931.

i przepisów wprowadzających kodeks postępowania cywilnego wraz z ustawami i rozporządzeniami dodatkowymi, tudzież umowami międzynarodowymi, t. 1, Kraków 1934, s. 719, art. 342, uw. 1. Pogląd ten jest utrwalony w polskiej judykaturze. Por. orzeczenia SN z dnia: 27 lutego 1922 r., I C 541/21, Zb.Orz. Izby Pierwszej 1922, poz. 18; 13 października 1933 r., C II Rw 1638/33, Zb.Orz. 1934, poz. 290; 12 stycznia 1939 r., C II 1399/38, PS 1939, nr 5, poz. 281; 21 października 1949 r., Wa C 87/49, DPP 1950, nr 3, s. 61; wyrok SN z dnia 14 grudnia 1976 r., IV CR 525/76, LEX nr 7891; wyrok SN z dnia 19 stycznia 2006 r., IV CK 376/05, niepubl.; wyrok SN z dnia 28 czerwca 2007 r., IV CSK 115/07, niepubl.; wyrok SN z dnia 9 maja 2008 r., III CSK 17/08, LEX nr 424385; wyrok SN z dnia 28 sierpnia 2008 r., III CZP 76/08, OSNC 2009, nr 7–8, poz. 113.

⁷⁶ Zob. wyrok SN z dnia 28 czerwca 2007 r., IV CSK 115/07, niepubl.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Sadomski J., Wild M., *Zadośćuczynienie za śmierć osoby najbliższej w orzecznictwie sądów powszechnych*, „Prawo w Działaniu” 2012, nr 12.

Safjan M., *Komentarz do art. 446*, [w:] *Komentarz do k.c.*, red. K. Pietrzykowski, Legalis 2018.

Siedlecki W., *Zasady orzekania oraz zasady zaskarżania orzeczeń w postępowaniu cywilnym w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, Warszawa 1982.

Struzik A., *Da mihi factum dabo tibi ius*, [w:] *Aurea praxis, aurea theoria. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Erecińskiego*, red. J. Gudowski, K. Weitz, t. 1, Warszawa 2011.

Szpunar A., *Przyczynienie się do powstania szkody w wypadku komunikacyjnym*, „Rejent” 2001, nr 6.

Weitz K., *Związanie sądu granicami żądania w procesie cywilnym*, [w:] *Aurea praxis, aurea theoria. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Erecińskiego*, red. J. Gudowski, T. Ereciński, t. 1, Warszawa 2011.

Zagrobelny K., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Legalis 2016.

AKTY PRAWNE

Ustawa z dnia 30 maja 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. nr 116, poz. 731).

ORZECZNICTWO

Orzeczenie SN z dnia 27 lutego 1922 r., I C 541/21, Zb.Orz. Izby Pierwszej 1922, poz. 18.

Orzeczenie SN z dnia 13 października 1933 r., C II Rw 1638/33, Zb.Orz. 1934, poz. 290.

Orzeczenie SN z dnia 12 stycznia 1939 r., C II 1399/38, PS 1939, nr 5, poz. 281.

Orzeczenie SN z dnia 29 lutego 1949 r., WaC 165/49, DPP 1950, nr 3, s. 61.

Orzeczenie SN z dnia 21 października 1949 r., Wa C 87/49, DPP 1950, nr 3, s. 61.

Orzeczenie SN z dnia 14 lipca 1951 r., C 544/51, niepubl.

Orzeczenie SN z dnia 7 kwietnia 1959 r., I CR 953/58, OSPiKA 1960, nr 6, poz. 150.

Orzeczenie SN z dnia 21 kwietnia 1965 r., II CR 92/65, LEX nr 5781.

Postanowienie SA w Warszawie z dnia 25 października 2018 r., V ACa 1364/17.

Postanowienie SN z dnia 27 września 2000 r., V CKN 1099/00, LEX nr 532132.

Postanowienie SN z dnia 7 grudnia 2017 r., V CSK 110/17.

Postanowienie SN z dnia 13 września 2007 r., III CZP 80/07, niepubl.

Postanowienie SN z dnia 10 listopada 2017 r., V CZ 73/17, LEX nr 2428820.

Uchwała składu 7 sędziów SN z dnia 11 stycznia 1960 r., I CO 44/59, OSNCK 1960, nr 4, poz. 92.

Uchwała składu 7 sędziów SN z dnia 20 września 1975 r., III CZP 8/75, OSNCP 1976, nr 7–8, poz. 151.

Wyrok SA w Poznaniu z dnia 21 kwietnia 2010 r., I ACa 267/10, LEX nr 628188.

Wyrok SA w Warszawie z dnia 6 grudnia 2012 r., I ACa 717/12, LEX nr 1299000.

Wyrok SA w Warszawie z dnia 21 grudnia 2012 r., VI ACa 1031/12, LEX nr 1314953.

Wyrok SA w Białymstoku z dnia 27 marca 2013 r., I ACa 34/13, LEX nr 1307394.

Wyrok SA w Szczecinie z dnia 8 maja 2013 r., I ACa 1/13, LEX nr 1378841.

Wyrok SA w Szczecinie z dnia 5 listopada 2013 r., III AUa 384/13, LEX nr 1422420.

Wyrok SA w Lublinie z dnia 24 czerwca 2014 r., I ACa 155/14, LEX nr 1498954.

Wyrok SA w Łodzi z dnia 5 listopada 2014 r., I ACa 679/14, Legalis.

Wyrok SA w Łodzi z dnia 11 grudnia 2014 r., I ACa 863/14, LEX nr 1623936.

Wyrok SA w Krakowie z dnia 13 stycznia 2015 r., I ACa 1428/14, LEX nr 1667583.

Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 6 maja 2015 r., I ACa 245/15, Legalis.

Wyrok SA w Białymstoku z dnia 7 maja 2015 r., I ACa 10/15, LEX nr 1733644.

Wyrok SA w Lublinie z dnia 11 czerwca 2015 r., I ACa 57/15, Legalis.

Wyrok SA w Warszawie z dnia 20 października 2015 r., VI ACa 1432/14, LEX nr 1992951.

Wyrok SA w Warszawie z dnia 24 listopada 2015 r., I ACa 348/15, LEX nr 1979330.

Wyrok SA w Warszawie z dnia 27 listopada 2015 r., VI ACa 209/15, LEX nr 1992961.

Wyrok SA w Łodzi z dnia 18 września 2015 r., I ACa 362/15, LEX nr 1842746.

Wyrok SA w Łodzi z dnia 19 maja 2016 r., I ACa 1356/15, LEX nr 2069281.

Wyrok SA w Warszawie z dnia 10 października 2016 r., VI ACa 945/15, LEX nr 2162882.

Wyrok SA w Szczecinie z dnia 24 listopada 2016 r., I ACa 427/16, LEX nr 2188828.

Wyrok SN z dnia 24 stycznia 1936 r., C II 1770/35, PPIA 1936, nr 2, poz. 148.

Wyrok SN z dnia 25 października 1937 r., C II 1174/37, Zb. Urz. 1938, poz. 334.

Wyrok SN z dnia 29 listopada 1949 r., Wa.C. 163/49, opubl. [...] 1950, nr 3, poz. 61.

Wyrok SN z dnia 27 sierpnia 1969 r., I PR 224/69, OSN 1970, nr 6, poz. 111.

Wyrok SN z dnia 20 stycznia 1970 r., II CR 624/69, OSNC 1970, nr 9, poz. 163.

Wyrok SN z dnia 28 lipca 1970 r., I CR 304/70, LEX nr 6766.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Wyrok SN z dnia 10 lutego 1971 r., I PR 106/70, niepubl.
Wyrok SN z dnia 23 stycznia 1974 r., II CR 763/73, OSPiKA 1975, nr 7, poz. 171.
Wyrok SN z dnia 14 grudnia 1976 r., IV CR 525/76, LEX nr 7891.
Wyrok SN z dnia 1 marca 1985 r., I CR 27/85, OSPiKA 1989, nr 5, poz. 115.
Wyrok SN z dnia 7 grudnia 1985 r., IV CR 398/85, niepubl.
Wyrok SN z dnia 29 października 1993 r., I CRN 156/93, niepubl.
Wyrok SN z dnia 24 maja 1995 r., I CRN 61/95, niepubl.
Wyrok SN z dnia 6 marca 1997 r., II UKN 20/97, OSNP 1997, nr 23, poz. 478.
Wyrok SN z dnia 18 marca 1997 r., I CKU 25/97, niepubl.
Wyrok SN z dnia 28 kwietnia 1998 r., II CKN 712/97, OSNC 1998, nr 11, poz. 187.
Wyrok SN z dnia 23 lutego 1999 r., I CKN 252/98, OSNC 1999, nr 9, poz. 152.
Wyrok SN z dnia 26 maja 1999 r., III CKN 243/98, niepubl.
Wyrok SN z dnia 29 października 1999 r., I CKN 464/98, niepubl.
Wyrok SN z dnia 27 marca 2000 r., III CKN 633/98, niepubl.
Wyrok SN z dnia 17 stycznia 2001 r., II KKN 351/99, Prok. i Pr. (wkł.) 2001, nr 6, s. 11.
Wyrok SN z dnia 12 lutego 2002 r., I CKN 902/99, niepubl.
Wyrok SN z dnia 11 czerwca 2003 r., V CKN 337/01, niepubl.
Wyrok SN z dnia 23 lipca 2004 r., III CK 339/03, niepubl.
Wyrok SN z dnia 9 listopada 2004 r., IV CK 194/04, niepubl.
Wyrok SN z dnia 18 listopada 2004 r., I CK 219/04, LEX nr 146356.
Wyrok SN z dnia 18 marca 2005 r., II CK 556/04, OSNC 2006, nr 2, poz. 38.
Wyrok SN z dnia 20 kwietnia 2005 r., IV CSK 99/05, niepubl.
Wyrok SN z dnia 28 kwietnia 2005 r., III CK 571/04, niepubl.
Wyrok SN z dnia 22 czerwca 2005 r., III CK 392/04, niepubl.
Wyrok SN z dnia 10 listopada 2005 r., III CK 75/05, LEX nr 567999.
Wyrok SN z dnia 2 grudnia 2005 r., II CK 277/05, niepubl.
Wyrok SN z dnia 19 stycznia 2006 r., IV CK 376/05, niepubl.
Wyrok SN z dnia 10 marca 2006 r., IV CSK 80/05, niepubl.
Wyrok SN z dnia 3 sierpnia 2006 r., IV CSK 118/06, niepubl.
Wyrok SN z dnia 6 grudnia 2006 r., IV CSK 269/06, niepubl.
Wyrok SN z dnia 12 stycznia 2007 r., IV CSK 286/06, niepubl.
Wyrok SN z dnia 24 maja 2007 r., V CSK 25/07, OSNC-ZD 2008, nr B, poz. 32.
Wyrok SN z dnia 28 czerwca 2007 r., IV CSK 115/07, niepubl.
Wyrok SN z dnia 29 czerwca 2007 r., I CSK 81/07, LEX nr 469996.
Wyrok SN z dnia 13 września 2007 r., III CSK 109/07, niepubl.
Wyrok SN z dnia 7 listopada 2007 r., II CSK 344/07, niepubl.
Wyrok SN z dnia 9 maja 2008 r., III CSK 17/08, LEX nr 424385.
Wyrok SN z dnia 29 maja 2008 r., II CSK 78/08, niepubl.
Wyrok SN z dnia 28 sierpnia 2008 r., III CZP 76/08, OSNC 2009, nr 7–8, poz. 113.
Wyrok SN z dnia 29 października 2008 r., IV CSK 228/08, OSNC-ZD 2009, nr 3, poz. 66.
Wyrok SN z dnia 29 października 2008 r., IV CSK 243/08, niepubl.
Wyrok SN z dnia 5 listopada 2008 r., I CSK 139/08, niepubl.
Wyrok SN z dnia 19 listopada 2008 r., III CSK 154/08.
Wyrok SN z dnia 5 grudnia 2008 r., III CSK 228/08.
Wyrok SN z dnia 11 grudnia 2008 r., II CSK 364/08.
Wyrok SN z dnia 21 maja 2009 r., V CSK 439/08, LEX nr 518121.
Wyrok SN z dnia 17 czerwca 2009 r., IV CSK 84/09, niepubl.
Wyrok SN z dnia 21 października 2009 r., I PK 97/09.
Wyrok SN z dnia 19 listopada 2009 r., IV CSK 241/09, niepubl.
Wyrok SN z dnia 7 maja 2010 r., III CSK 229/09, niepubl.
Wyrok SN z dnia 18 maja 2010 r., III PK 74/09, niepubl.
Wyrok SN z dnia 15 października 2010 r., III UK 20/10, LEX nr 694242.
Wyrok SN z dnia 3 lutego 2011 r., I CSK 261/10, niepubl.
Wyrok SN z dnia 3 czerwca 2011 r., III CSK 279/10, niepubl.
Wyrok SN z dnia 2 grudnia 2011 r., III CSK 136/11, niepubl.
Wyrok SN z dnia 12 lipca 2012 r., I CSK 660/11, niepubl.
Wyrok SN z dnia 15 maja 2013 r., III CSK 268/12.
Wyrok SN z dnia 12 września 2013 r., IV CSK 87/13.
Wyrok SN z dnia 19 marca 2014 r., I CSK 295/13, OSNC 2015, nr 3, poz. 34.
Wyrok SN z dnia 26 marca 2014 r., V CSK 284/13, LEX nr 1463644.
Wyrok SN z dnia 5 czerwca 2014 r., IV CSK 588/13, niepubl.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Wyrok SN z dnia 27 czerwca 2014 r., V CSK 445/13.
Wyrok SN z dnia 11 września 2014 r., III CSK 248/13, niepubl.
Wyrok SN z dnia 12 września 2014 r., I CSK 635/13, LEX nr 1521214.
Wyrok SN z dnia 9 grudnia 2014 r., III CNP 36/13, OSNC-ZD 2016, nr 1, poz. 15.
Wyrok SN z dnia 26 lutego 2015 r., III CSK 187/14, OSNC-ZD 2016, nr 3, poz. 41.
Wyrok SN z dnia 25 czerwca 2015 r., V CSK 612/14, LEX nr 1771393.
Wyrok SN z dnia 23 lipca 2015 r., I CSK 549/14, niepubl.
Wyrok SN z dnia 2 marca 2016 r., V CSK 399/15, niepubl.
Wyrok SN z dnia 23 czerwca 2016 r., II PK 149/15.
Wyrok SN z dnia 27 kwietnia 2016 r., II CSK 518/15, OSP 2017, nr 1, poz. 2.
Wyrok SN z dnia 8 września 2016 r., II CSK 170/15, LEX nr 2182659.
Wyrok SN z dnia 29 września 2016 r., V CSK 717/15, niepubl.
Wyrok SN z dnia 12 października 2016 r., II CSK 14/16, LEX nr 2142552.
Wyrok SN z dnia 17 listopada 2016 r., IV CSK 15/16, Legalis.
Wyrok SN z dnia 19 stycznia 2017 r., II CSK 195/16, niepubl.
Wyrok SN z dnia 26 stycznia 2017 r., II PK 333/15, LEX nr 2252200.
Wyrok SN z dnia 23 lutego 2017 r., I CSK 121/16, Legalis.
Wyrok SN z dnia 3 marca 2017 r., I CSK 213/16.
Wyrok SN z dnia 8 marca 2017 r., IV CSK 258/16, Legalis.
Wyrok SN z dnia 7 marca 2017 r., II CSK 438/16, niepubl.
Wyrok SN z dnia 14 marca 2017 r., II CSK 237/16, LEX nr 2334876.
Wyrok SN z dnia 14 czerwca 2017 r., IV CSK 104/17, OSNC 2018, nr 3, poz. 35.
Wyrok SN z dnia 14 lipca 2017 r., II CSK 820/16, niepubl.
Wyrok SN z dnia 28 lipca 2017 r., II CSK 685/16, LEX nr 2353042.
Wyrok SN z dnia 6 września 2017 r., I CNP 28/17, niepubl.
Wyrok SN z dnia 6 września 2017 r., I PK 262/16, LEX nr 2389579.
Wyrok SN z dnia 22 listopada 2017 r., IV CSK 8/17, niepubl.
Wyrok SN z dnia 29 listopada 2017 r., II CSK 86/17, LEX nr 2417587.
Wyrok SN z dnia 7 grudnia 2017 r., II CSK 87/17, LEX nr 2439117.
Wyrok SN z dnia 16 marca 2018 r., IV CSK 114/17, OSNC-ZD 2019, nr 1, poz. 13.
Wyrok SN z dnia 13 czerwca 2018 r., IV CSK 276/17, niepubl.
Wyrok SO w Kielcach z dnia 5 kwietnia 2011 r., I C 3050/10, niepubl.
Wyrok SO w Suwałkach z dnia 26 marca 2014 r., I CA 44/14, LEX nr 1682438.
Wyrok TK z dnia 7 lutego 2005 r., SK 49/03, OTK-A 2005, nr 2, poz. 13.